

TARIKH-E HASAN

VOLUME IV

PERSIAN POETS IN KASHMIR

Research & Publication Department

SRINAGAR (Kashmir)

TARIKH-E HASAN

VOL. IV

(PERSIAN POETS IN KASHMIR)

(COMPILED)

by PIR GHULAM HASAN KHUIHAMI

Edited by P. N. PUSHP

Published by:

RESEARCH & PUBLICATION DEPARTMENT

Jammu & Kashmir Government

SRINAGAR (Kashmir)

First Edition : 1961

Price : 1.50 nP

Printed at:

1. The Government Press, Srinagar
(Persian Text Only)
2. The Normal Press, Srinagar
(Title Covers & the Introduction etc.)

TARIKH - E HASAN

VOL. IV

KASHMIR SERIES OF TEXTS & STUDIES

No. 86

TARIKH-E HASAN

VOL. IV

KASHMIR SERIES OF TEXTS & STUDIES

No. 88

CONTENTS

1. PREFATORY	P 7
2. INTRODUCTORY	
(1) Persian in Kashmir	9
(2) Hasan and his work	11
3. INDEX (: Ishariya)	10 Pages
4. TEXT (Persian)	62 Pages
5. A List of Poets	

CONTENTS

1. PREFATORY	1
2. INTRODUCTORY	2
3. (1) Persian in Kashmir	3
(2) Hasan and his work	11
4. INDEX (: Isharata)	10 Pages
5. TEXT (Persian)	62 Pages
6. A List of Poets	

Prefatory :

The present volume embodies the last part of the Tārikh-e Hasan and should, ordinarily, have appeared after the third¹ which is still under preparation. But since it is complete in itself, no useful purpose could be served by delaying its appearance any longer.

The text is based on a Ms² of the work, which bears authentication in Hasan's own hand, and in spite of a number of errors³ obviously due to the scribe's oversight, appears to be a very fair copy of the original. Collation with another Ms belonging to the Jammu and Kashmir University⁴ has, however, revealed a few variants which deserve to be given in the footnotes.⁵

The press copy of the Ms has been prepared by Mr Mohammad Amīn Rafīqī and the index by Mr Mohammad Amīn (Ibn-e Mahjoor), while the proofs have been read by both. A few errors of *kitabāt* that have, nevertheless, persisted can easily be corrected by an average scholar.

As to the adoption of a hybrid compound⁶ in *bar lakīr* and *zer-e lakīr* for 'underlined' and 'overlined' perhaps no serious explanation is called for; such synthetic coinages have always suited the genius of Persian, particularly in Kashmir where Ghani's *kralapan* has become

1. Titled: *Asrār-ul Akhyār* [: Secrets of the Pious].
2. For which our grateful thanks are due to the *Idāra-e khāna-qāh-e Moa'lla*, Srinagar.
3. Cf. Pp 2, 14, 19, 21, 30, 42, 45 and 47.
No 2 on P₂ should read as:
Khurram dīl az nasīm-e gulsitan-e kas nayam.
4. For which we are grateful to Shri Ghulam Mohammad, Registrar of the University.
5. Cf. Pp 16, 18, 25, 29, 30, 35, 37, 39, 42, 46, 51, 54, 57. and 59.
6. Cf. P(i) *Ishāriyah* (: The Index).

a historic instance of linguistic resourcefulness.

And finally a word of apology as to the getup of the publication: superior paper of the 20×26/8 size could not be secured for the purpose. It is, however, hoped that despite a few shortcomings like these, the volume will satisfy a longfelt need.⁷

Srinagar:

Jan. 1, 1961.

P. N. P.

-
7. English and Urdu renderings of the work are under preparation.

ABBREVIATIONS:

1. 'Azamī: Tārīkh-e Kashmīr 'Azamī
by Khwaja 'Azam Diddamarī;
Messrs Ghulam Mohd Noor Mohd, Srinagar.
2. T. S. : Tārīkh-e Hasan; Research and Publication Deptt,
Srinagar.
3. T. K. : Tārīkh-e Bīrbal Kachrū (MS No 14)
Research and Publication Deptt, Srinagar.
4. R & P: Research and Publication Deptt. Srinagar.

Introductory :

1. Persian in Kashmir

The advent of Islam in Kashmir (in the fourteenth century) opened up a two-way intercourse between Kashmir and the centres of Persian culture, particularly Persia, Khurasan, Samarqand, Bukhara, Merv and Herat. Divines¹ and Sūfīs from these seats of Persian learning and culture came to Kashmir and brought Persian language and literature in their train; while princes, priests and scholars² from Kashmir pilgrimaged to these places for cultural elevation and intellectual enlightenment. With the spread of Islam in the valley it was, therefore, natural that Persian should, by and by, replace Sanskrit as the language of culture and administration, particularly during the rule of Shihab-ud Din³ (1354-73). It was, however, about half a century later that Persian actually became the court language in the reign of Sultan Zain-ul 'Ābidīn (1420-70). Himself a poet he patronised⁴ learning and muse, and encouraged inter-linguistic exchanges by way of translation and adaptation. Thus while Mullā Ahmad Kashmiri is said to have translated the Rājataranginī of Kalhana into Persian, under the title of Bahrul Asmār, Śrīvara rendered Jami's Yūsaf Zulaikhā into the Sanskrit Kathākautuka. Among other Persian poets⁵ that flourished in the Sultan's time Mantiquī, Nadīmī, Fasīhī, Malihī, Jamīl and Nādirī are the more outstanding.

After Zain-ul 'Ābidīn it was Husain Shah Chak (1563-70) who rehabilitated Persian learning and attracted poets like Mīr Alī (from Iran) to his court. Later on Baba

-
1. Such as Mīr Mohammad Hamadani; Cf. P42, A'zamī;
 2. Pp. 40 and 51, Ibid.
 3. P 42, Ibid.
 4. P 197, T. H. ii;
 5. P4 T. H. iv;

Tālib Asfahānī⁶ also settled down here. But among the sons of the soil Mullā Mehri⁶ shone at the court of Ali Shāh Chak (1570-78), while Mullā Mohd Amin Mustaghanī was patronised by Yūsaf Shāh Chak (1578-9).

Next we come to the most significant period of literary development of Persian in Kashmir under the Mughals (1586-1752) and here we find a galloxy of Kashmiris making their mark in Persian Muse and rubbing shoulders with their contemporaries from Iran⁷, Mashhad⁸, Hamadan⁹, Khāf¹⁰ (near Herat), Bahloj¹¹ and other centres¹² of Persian culture. Among these indiginous poets mention may be made of Bābā Dāūd Khākī¹³, Sheikh Yāqūb Sarfī¹⁴, Khwāja Habībulla Naushehri¹⁵, Mazhari¹⁶, Auji¹⁷, Zehni¹⁸, Nadīm¹⁹, Fasihi²⁰, Fitratī²¹, Badi'i²¹, Faroghi²², Fānī²³ (Mullā Mohsin), Ghani²⁴, Isteghnā²⁵ (Abdur Rasūl) Munshi²⁵ (Mohd Rafi'), Nāfe'²⁶, Joyā, Goyā²⁷, Shahid²⁷ (Lala Malik), Sālim²⁸ (Hājī Mohd Aslam), Mushtāq²⁹ (Mohd Razā), Sāte'³⁰, and Yaktā³¹ (Mohd Ashraf).

The decadence that set in towards the decline of the Moghals was arrested for some time by the Paṭhān Governor Sukhjiwan Mal³² whose shortlived reign (1754-62) brought together a number of talented poets like Shāiq³³ Sāmi³⁴, Rāhij³⁵ and Taufiq³⁶. Besides these the Paṭhan

6. P4, Ibid.

7. Such as Shah Ab-ul Fateh (Cf. P5), Mohd Quli Salim (P13), Mir Ilahi (P15) and Nūr-ud-Din Shariq (P30);

8. Mohd Jan Qudsi ((P10) and Tughra-e Mashhadi (P12)

9. Taliba-e. Kalim (P14); 10. Khwaja Akbar Ali (P 32);

11. Abdul Ghani Beg Qubul (P35);

12. Sheikh Mohd Kamil Badakhshi (Cf. P 224, ('Azami); Zafar Khan Ahsan and his son Inayat Khan Ahsan (Cf. P 22; T.H. iv);

13. P 107, 'Azami; 14. P 110, Ibid; 15. P 128, Ib.d; 16. P6 T.H iv; 17. P 7, Ibid; 18. P9; 19. P 16; 20. P 17;

21. P 18; 22. P 19; 23. P 170, 'Azami; 24. P 19, T.H iv;

25. P 23, Ibid; 26. P 26; 27. P 27; 28. P 28; 29. P 32;

30. P 34; 31. P36;

32. Cf. P 661, T.H. ii and P 41, T.H. iv.

33. P 40, T.H iv; 34. P 41; 35. P 42; 36. P 44; 37. P 49;

period produced a few notable poets like Mohtashim Khān Fidā³⁷ (died 1197 A. M.), Mahvī³⁸ (who glorified tea in his verse), Munshi Bhawānī Dās Kāchrū 'Nikū' (of the Bahretavil fame) and Dayā Rām Kāchrū 'Khushdil'.³⁹ Under the Sikhs (1819-46) and Dogras (1846-1946) also Kashmir threw up a few poets⁴⁰ like Mirza Mahdi Mujrim (died 1895), Mulla Hamīd Ullah Shāhbādī (died 1246 A. H.), Khwāja Hasan Koul Sha'rī (died 1298 A. H.), Khwāja Mohd Shāh Wafā, Tāba Kaul Arzbegī Dairī and Wahāb Pare (1845-1914).

Moreover, it was in this period that handbooks even on the **Karmakāṇḍa** ritual of the Kashmiri Pandits were made available in the Persian language. Maharaja Ranbir Singh's reign (1857-85), in particular, saw a vigorous literary activity by way of translation, adaptation and compilation.

Thus Persian lingered on as the language of cultural expression and administration down to the time of Maharaja Pratap Singh (1885-1925) when Urdu and English took over from it; and during the five centuries of its sway in Kashmir the rich language has produced over three hundred writers and more than a thousand (major and minor) works creative as well as useful and critical. Out of these Kashmir can well be proud of masterpieces like the Bahr-ul Irfān of Baba Dāūd Khākī and the Panj-Ganj of Sheikh Yāqūb Sarfī, besides the ghazals of Ghanī, Sālim, Joyā, Āzar and Taufiq, and the narratives of Mushtāq, Dairī, Shāiq and Hamīd-ullah. The Dabistan-e Mazāhib of Fānī, of course, is a unique classic.

2. Hasan⁴¹ and his Work

Pir Ghulām Hasan Khuīhāmī (1833-98)⁴² came of a family of learned *pīrs* whose ancestor, Ganesh Kaul (Dattātreyā) was converted⁴³ to Islām as Ghāzī-ud Dīn Koul in the sixteenth century at the hands of Makhdūm

38. P 52; 39. Mentioned by Birbal Kachru; 40. Pp 55-59, T. H. iv

41. The name is *Hasan*, **not** *Hassan*. Cf. P 62, the line:
Ze a'mal-e ahsan *Hasan* kun hasan.

42. Ac. to 1249-1316 A. H.

43. Cf. P 11/b, Majmua'-e Shaiwa (Ms No 589, R & P.) and P 113, Aijaz-e Ghariba (Ms No 803, R & P)

Sheikh Hamza (died 1576). His father Abdur Rasūl Shaiwā (died 1871), an eminent pīr of Zoonimar⁴⁴ (Srinagar) who later on migrated to Gamroo (Khuihama) on the Wular Lake, seems to have given his son a fair grounding in the professional lore of a pīr (: theology as well as medicine). But Hasan's extra-ordinary interest in the past of his country and the current happenings round about him, led him to an extensive study of all the source material⁴⁵ that came his way. His concern for the well-being of his countrymen rings clear not only in his appeal⁴⁶ to God to 'protect Kashmir against misfortune, tyranny and distress', but also in the following cleverly worded remarks of his in a letter addressed to the Dogra Prime Minister:

*"Ahwāl-e mulk naua'-e ke būd, badastūr. B'āz reā'yā ābād b'āz mafrūr. Khayānat-kunandagān maghrūr wa mālguzārān maqhūr. Badnāmī-e muntazimān mashhūr.... Banda dar tashrīh o tauzīh-e ān m'azūr..."*⁴⁷

[: "The (sorry state of affairs in the country remains unrelieved. Some (sections of) people are well-off while others have slipped away. The betrayers of trust (: misappropriators) are impudent, while the revenue-payers are frowned upon. Administrators' bunglings are an open secret... (but) the humble servant (: the writer) can ill-afford to comment and dilate (any further) on that."]

It was his first-hand knowledge of the peasantry that won him high praise⁴⁸ from Lawrence with whom he worked as a settlement-guide. But prior to this he had already written three works: two⁴⁹ in Persian and one⁵⁰ in Kashmiri. It appears that while collecting material for the Geography of Kashmir (for which he was originally

44. Ibid; and P 8, T. H I; R & P;

45. Pp 8—11, T. H I & Pp 6—18. Intro, Ibid.

46. P 112, Aijaz-e Ghariba.

47. P 5, Intro. T. H I.

48. Cf. 454, Valley of Kashmir; London, 1895.

49. (a) Gulistan-e Akhlaq (a didactic poem) dated 1283 A. H. (=1866).

(b) Kharita-e Asrar (on medicine and astrology), dated, 1286 A. H. (=1869)

commissioned by Dewan Anant Ram, the Dogra Prime Minister of Maharaja Ranbir Singh, Hasan was strongly seized of the idea⁵¹ of planning a more comprehensive work covering the political, religious and literary aspects too. That, no doubt, forms the pattern of the four volumes of the Tārīkh-e Hasan. Thus:

Vol I deals with Kashmir Geography (both physical and human);

Vol II traces the historical developments of the country right from the prehistoric times down to his day⁵²;

Vol III is on mystics, saints and divines that lived in or influenced Kashmir;

And finally,

Vol IV (which is being presented now) seeks to offer an account of 118 Persian poets that came to or flourished in Kashmir since the Chaks (1555-86).

Hasan's calibre as a historian or a researcher is certainly not of a very high order, for he generally incorporates the earlier works almost verbatim. On occasions he changes just the finite verb, or at the most, an epithet or two; and this tendency of his is obnoxiously apparent in the present volume which borrows too freely from Diddamari⁵³ (1747) to the extent of blatant plagiarism. To take only one example it would not be out of place here to compare the accounts of Mohammad Qulī Salīm⁵⁴ (whose *mathnavī* on Kashmir has been fondly copied⁵⁵ out by Hasan in his own hand).

50. Ai'jaz-e Ghariba (on the Prophet's miracles), dated, 1299 A. H. (=1882); Published, Amritsar (1911) and Srinagar (1938 & 1943).

51. Cf. P 8, T. H. I, R & P, 1954.

52. 1305 A. H. ac. to the Chronogram :
Surat-e hal-e Kashmir (P 60, T. H. IV).

53. Cf. the accounts of Haji Jan Qudasi, Mohd Quli Salim. Mulla Tahir Ghani, Mir Nur Allah Shariq and Mir Kamal-ud Din.

54. Cf. P 13, T. H. IV and P 152, 'Azami,

Here are the passages:

a) Writes *Diddamari*:

b) *Hasan* presents it as:

“Dar Zamān-e Shāh
Jahān az velāyat-e Irān ba
Hind āmadah wa az
Khushkhaiyālī o ma’niyābī
dād-e sakhunwarī dāda dar
mulāzimat-e Nawāb Islām
Khān wazīr-e ā’zam mī
guzarānīd wa sha’rhā-e khūb
barjasta wa fikrhā-e dastbasta
bar mansa-e zuhūr mī rasānīd.
Azān jumla ast **bait**—...”

“Dar zamān-e Shāh
Jahān az Irān ba Hind āmada
dar fan-e sakhunwarī wa
sha’rgoī fard-e behamtā būd
wa dar mulāzimat-e Nawāb
Islām Khān wazīr-e ā’zam
auqāt mī guzarānīd wa
sha’rhā-e khūb o fikrhā-e
dastbasta bar mansa-e zuhūr
mī rasānīd. Azān jumla...”

Surprisingly enough Hasan does not care even to indicate the sources he is drawing upon; nor does he take the trouble to quote any verses of his choice from the poet whose works he must have read, at least the *maṭhnawī* which he has copied out in his own hand. In his account of Ghanī also he has quoted the verses already cited by *Diddamari*⁵⁶ in the very order, but he has also added⁵⁷ a few verses of his own choice. In the case of some other poets too he occasionally does supply further bits of information. He mentions *Taḍkura-tushshua’rā*⁵⁸ as the work of *Mīrllāhī* and the first of the two *ghazals*⁵⁹ of *Nadīm* (*Mullā Mohd Sāleh*) that he quotes is not found among the nine⁶⁰ quoted by *Diddamari*. Yet he seldom improves upon *Diddamari*, but sometimes indulges in unnecessary verbiage as in the case of *Mullā Fāiq*, *Mullā Bīnīsh*, *Āzarī* and *Mullā Thābit* whom *Diddamari* disposes off in one simple sentence⁶¹, while Hasan employs⁶² an inflated sentence for each without telling anything of substance about them.

Moreover, while on the one hand he includes poets like *Qāzī Abdul Qāsim*⁶³ and *Badī’*⁶⁴, on the other hand

55. Cf. Ms No 522, R & P.

56. Cf. P 152, ‘Azamī; 57. Cf P 21 T. H. IV (last seven).

58. P 16, T. H: IV; 59. P 17, Ibid; 60. Pp. 155—57, ‘Azamī

61. P 209, Ibid; 62. Pp 29—30, T. H. IV. 63. P 13, Ibid.

he drops besides ordinary poets like Maulānā Azīzullah Abdush Shukūr Chiū Qāne⁶⁵ such eminent names as those of Babā Dāūd Khākī⁶⁶, Sheikh Yāqūb Sarfi⁶⁷, Khāwja Habibullah Naushehri⁶⁸, Bābā Nasibud Dīn Ghāzī⁶⁹, Mullā Mohsin Fānī⁷⁰, Bābā Dāūd Mishkwātī⁷¹, and Sheikh Akmal-ud Dīn Kāmil Badakhshī⁷². Similar is the case of Shāh Sādiq Qalandar⁷³ who has not been included by Hasan among the poets though a few verses of his have been quoted by him in his Vol III. Nor has he mentioned Khwāja 'Āazm Diddamarī himself as a poet, in spite of the fact that he has so 'liberally' drawn upon him.

Like Diddamarī, again, he completely ignores the non-Muslim Persian poets of Kashmir and makes not even the most oblique reference to any of them, not even the topmost like Munshi Bhawanī Dās 'Nikū', Dayā Rām Kāchrū 'Khushdil' and Birbal Kāchrū.

Yet, despite all these limitations and shortcomings Hasan's work is the first of its kind that has come down to us. Diddamarī's account of the poets is mixed up with that of saints, mystics and divines, while Hasan has arranged them separately in chronological sequence, presenting thereby a clearer glimpse into the development of Persian poetry in Kashmir. His outlook on poetry is plainly stated by him in his introductory remarks⁷⁴ wherein he regards a 'purehearted poet' 'the voice of God':

dar-e faiz-e azal hamin sakhunast

He noted with deep distress that in his day poets had become rare like the proverbial **humā**; while the atmosphere was reverberating with the cries of the **owls**. The sketchiness of the information offered is, no doubt, symptomatic of Hasan's lack of resources other than those of Diddamarī's; but it does not detract from the intrinsic value of his contribution: a readable compilation on the development of Persian verse in Kashmir.

64. P. 18; 65. P 227, 'Azami 66. P 107, Ibid: 67. P 110;

68. P 128; 69. P 142; 70. Cf. Pp 21, 26, 28, T. H. IV; and P 176, 'Azami; 71. P 176, Ibid; 72. P 224, 73. P 181.

74. Pl, T. H. I.

To expect any more than this would hardly be fair to him; for does he not in the end take us into his confidence that he is simply following in the footsteps of the 'Sāqīs of yore' and holding just a cup in hand believing that the wine has retained some traces of its pristine fervour:

ba atbāe' ān sāqiyān-e salaf
darīn bazm jāme giriftam bakaf ...
asar hāe ān may ba khum bāqiyast
azān tā abad har kase sāqiyast!⁷⁵

And so let us also make the best of it.

P. N. Pushp

75. P 60, Ibid.

۵- هجی، ملا - ۷

میر الهی - ۱۵، ۱۶

میر حسن - ۷

میرزا بیگ - ۳۹

میرک، ملا، فانی - ۳۶

میر علی - ۲

میر علی (خطاط) - ۷

ن

نابیرساں نامہ (رسالہ) - ۵۶

ناجی (قبیلہ) - ۳۲

نادری، ملا - ۲

نافع، محمد زماں - ۲۶

نامی، ملا، اول - ۳

نامی، ملا، ثانی - ۳

فاحی، ملا عبد الغفور - ۳۶

نانت، ملا مقیم - ۷۸

نابیدیار (محلہ) - ۱۳

نخوی، اسد اللہ راجہ - ۵۷

نذیم (نذیمی)، ملا محمد صالح - ۱۶، ۱۷، ۱۸

نذیم، ملا - ۲

نصیب الدین، بابا، غازی - ۹

نور الدین، ملا - ۲

نور الدین، میر، شارق - ۳۰

نور اللہ، خواجہ - ۴۷، ۵۰

نور اللہ، خواجہ، دیوانی - ۳۱

نور بارغ - ۴۷

نوشہرو (محلہ) - ۳۲

نوشہر (محلہ) - ۱۶

نویس، رحمت اللہ باندے - ۷۰، ۷۲

و

واقعہ ذکر بلا (رقعہ منظوم) - ۲۹

والا، ملا محمود - ۵۲، ۵۷

وفا، خواجہ محمد شاہ زوری - ۵۸

و

وادی، محمد حیات - ۳۹

باشم، خواجہ، دیوانی - ۲۲، ۲۸

مہایت اللہ خان - ۳۵

مہرات - ۳۲

ہما، ملا عطاء اللہ - ۷۸، ۵۲

ہمت، عبد الوہاب - ۷۹

ہمدان - ۱۷

سند، ہندوستان - ۶، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۸، ۱۹، ۳۰

۳۲، ۷۹

ی

یاسین خان - ۵۶

یحییٰ، شیخ محمد، رفیقی - ۷۳

یکتا، محمد اشرف - ۳۶، ۴۳، ۵۱

یعقوب - ۷۲

یعقوب خان - ۵

یوسف - ۳۷

یوسف شاہ چک - ۷، ۲۵

یوسف، ملا - ۳۹

مزار شاه، خواجه، وفا - ۵۸
 محمد شاه، فصیح - ۵۷
 محمد صادق - ۵۰
 محمد صالح، ملا، ندیم - ۱۶
 محمد طاهر، ملا، غنی - ۲۵، ۲۶، ۲۰، ۱۹
 محمد عاقل - ۳۷
 محمد علی خان منین - ۲۲، ۲۰، ۳۹
 محمد علی، خواجه، پخوانی - ۱۶
 محمد علی، میرزا - ۱۹
 محمد فاروق - ۵۱
 محمد قلی سلیم - ۱۳
 محمد کاظم، بابا - ۵۴
 محمد، ملا، بلاتی کلو - ۲۸
 محمد، ملا، ترفیق - ۲۷، ۲۰
 محمد معصوم، شیخ - ۲۲
 محمد، میر، معروف - ۳۸، ۳۶، ۳۵
 محمد سجلی حیا - ۲۲
 محمد سجلی، شیخ، رفیق - ۲۳
 محمود، ملا، والا - ۵۷، ۵۲
 محوی - ۵۳، ۵۲
 مختار شاه، حاجی، اشائی - ۵۸
 مخدوم، حضرت - ۲۳
 مخمس، خواجه سعد الدین درابو سایل - ۵۸
 مراد بخش، شانزاده - ۱۳
 مراد، محمد، زرین قلم - ۱۹، ۷
 مزار بابا خلیل - ۲

مزار شاعران - ۱۲، ۱۳، ۱۴
 مزار شیخ بهاء الدین گنج بخش - ۲۰، ۳۶، ۱۶
 مزار مکه کاه - ۶
 مستغنی، محمد امین - ۲۷
 مسجد جامع - ۲۷
 مشتاق، محمد رضا - ۲۵، ۳۶، ۳۲، ۳۳، ۳۲
 مشتقی - ۱۸
 مشهد - ۱۸، ۱۰
 مصطفی خان بخت ویر - ۵۴
 مظفری کشمیری - ۷، ۷
 معصوم، شیخ محمد، سرسندی - ۲۲
 معظم شاه - ۲۸
 معین الملک - ۲۹، ۲۷
 مغلیه شایان - ۲
 مفتی، بابا، حاجی - ۲۹
 میمان شیخ محمد (قبیلہ) - ۵۲
 مقیم، جلی شیخ - ۵۵
 مقیم، ملا، نانت - ۲۸
 ملا شاه، اخوند - ۱۶، ۱۵
 مکه کاه (مزار) - ۶
 ملی، ملا - ۲
 منقبت چهار یار با صفا (نظم) - ۹
 منقبت حضرت عمر (نظم) - ۹
 منور، شاه، حقانی - ۵۳
 مہاندین دیران - ۲۱
 مہاری مشہدی - ۱۸

۵۴

مجرم بیگ تاشلیقی - ۵
 مجرم، مرزا احمدی - ۵۳، ۵۴، ۵۵
 چچور (مقام) - ۲۷
 محبوب بجانی، حضرت میران شاه جیلان - ۵۴، ۵۵، ۵۶
 محتشم خان فدا - ۴۹، ۵۰
 محتشم کاشی - ۶
 محتوی خان - ۳۸
 محسن، ملا، شیرین قلم - ۱۹
 محسن، ملا، فانی - ۱۹، ۲۱، ۲۲، ۲۸
 محسن، قاضی - ۳۵
 محمد اشرف یکتا - ۳۶، ۴۳، ۵۱
 محمد اکبر رفیق - ۵۱ - ۵۲
 محمد امین دانا - ۳۵، ۳۹، ۴۲
 محمد امین مستغنی - ۴
 محمد امین، میاں، دار - ۳۵، ۳۹، ۵۹
 محمد بابا، کاظم - ۵۴
 محمد جان - ۳۶
 محمد جان بیگ سامی - ۴۰، ۴۱، ۴۳
 محمد جان، حاجی، قدسی - ۱۰، ۱۴
 محمد ضائع، مشتاق - ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۶، ۴۵
 محمد رفیع، ملا، مانجی - ۳۹
 محمد رومی، ملا - ۲
 محمد زمان نافع - ۲۶
 محمد سعید اشرف - ۲۶، ۳۰، ۳۴
 محمد سید منطقی - ۲

کشمیر شهر - ۳۱
 کلو، ملا محمد بلاقی - ۴۸
 کلیم، طالب - ۱۴، ۱۵، ۲۷، ۲۹
 کمال الدین، میر - ۳۱
 کو بهامه (پرگنه) - ۴۰
 گرامی، میرزا - ۳۵
 گلشنی - ۱۸
 گنج بخش، شیخ بهاد الدین (مزار) - ۱۶، ۳۶، ۴۰
 گویا، کامران بیگ - ۲۷
 لاله ملک شهید - ۲۷، ۳۴
 لائور - ۴۷، ۴۹
 لطف اللہ بیگ صہبیا -
 مائر عالمگیری - ۲۸
 مانچھارمول (پرگنه) - ۴۷
 ماحر، شاه - ۱۹
 متانت خان - ۴۹
 متین، محمد علی خان - ۳۹، ۴۰، ۴۴
 مشنوی بے نظیر در تعریف سندھ و کشمیر - ۱۴
 مشنوی در تعریف کشمیر - ۱۲، ۱۴
 مشنوی شهر آشوب - ۳۸
 مشنوی قضا و قدر - ۱۴
 مشنوی معنوی - ۳۲

غنی، ملا محمد طاهر - ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۵
غوث الثقلین، حضرت - ۲۲، ۵۸

ف

فاخر - ۵۲

فاروق محمد - ۳۸، ۵۱

فاضل خان - ۳۱

فانی، ملا محسن - ۲۱، ۲۶، ۲۸

فانی، ملا میرک - ۳۶

فایق، ملا - ۲۹

فدا، محشم خان - ۲۹

فراحت، اشرف الدین خان - ۳۶

فرخ سیر - ۳۰، ۳۴، ۳۵

فروغی - ۱۹

فضاحت خان، میر احسن الله راضی - ۳۷

فصیح، محمد شاه - ۵۷

فصیحی، ملا - ۲

فصیحی، ملا، ثانی - ۱۷، ۱۸

فطرت، مرزا - ۱۸

فطرتی، - ۱۸

فخفوس - ۱۴

فهمی، ملا - ۱۷، ۱۸

فیل جنگ شاهزاده (نظم) - ۲۸

فیل جنگ شاه جهانی (نظم) - ۱۴

ق

قاسم خان - ۳۹

قاسم، شاه، حقانی - ۵۷

قبول، میرزا عبد الغنی بیگ - ۳۵، ۳۷، ۳۹

قدسی، محمد جان بیگ - ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۵

قرة العین - ۵۸

قضا و قدر - (مثنوی) - ۱۴

قلاش پوره - (محمده) - ۵۴

قلندر بیگ - ۳۰

قلندر، میرزا - ۲۴

قنبر (غلام) - ۲۷

قوام الدین خان - ۳۰

قیصر - ۱۴

ک

کاظم، بابا محمد - ۵۴

کاظم، حکیم محمد - ۲۳

کاظم، ملا، جلالی - ۳۶

کافیہ، خور نظم - ۵۴

کامران بیگ گویا - ۲۷

کبیری - ۵۶

کرم الله، بابا - ۵۰

کرتاؤ (علاقه) - ۴۴

کرم داد خان - ۲۹

کشمیر (ملک) - ۲، ۳، ۴، ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳

۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳

۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱، ۳۲

۳۳، ۳۴، ۳۵، ۳۶، ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۰، ۴۱

ض

ضیاء الدین، خواجہ، دیوانی - ۲۸

ط

طالبائے میرزا، کلیم - ۱۲، ۲۷

طالب، بابا، اصفہانی - ۴

طاہر، محمد، غنی - ۱۵، ۱۹، ۲۶، ۴۵

طغرائے مشہدی - ۱۲

طیب، شیخ، رفیقی - ۵۸

ظ

ظفر خان، احسن - ۱۵، ۲۲

ظفر نامہ شاہ جہانی - ۱۰

ع

عارف، قاضی محمد - ۲۲

عاقل، محمد - ۳۷

عاملگیر - ۲۳، ۳۵، ۴۵

عبدالحکیم ساطع - ۳۷، ۳۵، ۳۶

عبد الرسول استغنا - ۲۳

عباس، شاہ، صفوی - ۳۲

عبدالرشید بینوا - ۴۱

عبدالغفور، خواجہ - ۴۷

عبدالغفور، ملا، نامی - ۳۶

عبد الغنی - ۴۸

عبد الغنی بیگ، میرزا، قبولی - ۳۵، ۳۷، ۳۹

عبد الکرم، قاضی، حداد - ۳۷

عبد اللطیف - ۴۹

عبدالوہاب شایق - ۴۰

عبدالوہاب، ہمت - ۴۹

عبداللہ خان فیروز جنگ - ۱۰

عبید اللہ، ملا - ۵۲، ۵۳، ۵۴، ۵۵

عمر فی، ملا - ۶

عشقی - ۴۲

عصام الدین خان - ۳۹، ۵۱

عصائے موسیٰ - ۳۲

عطا اللہ، ملا، ہما - ۴۸، ۵۲

علی اکبر خواجہ - ۳۲

علی خان، میرزا - ۵

علی رضائے ملا، تجلی - ۲۶

علی شاہ امام - ۵۸

علی شاہ چک - ۴

علی مرتضیٰ، حضرت - ۴، ۲۷، ۴۸، ۵۸

علی، ملا، شیرازی - ۲

علی، میر (خطاط) - ۷

عمر رضی اللہ عنہ، حضرت - ۹

عنایت اللہ، حکیم - ۴۳

عنایت اللہ، خواجہ، جن - ۲۴

عنایت اللہ، میر، کنٹ - ۴۳، ۴۴

عنایت اللہ خان آشنہا - ۲۲

غ

غازی الدین خان - ۴۷

غالب، ملا - ۴۴

شاه عالم بهادر - ۳۴
 شاه نامه شایان چغتاییه - ۱۴
 شجاع، میرزا - ۲۳
 شرف الدین خان فرحت - ۳۶
 شعری، خواجہ حسن کول - ۵۷
 شکرستان (نظم) - ۵۶
 مشکوت، اسد اللہ - ۴۳
 شمایل نبوی (نظم) - ۵۳
 شہر آشوب (نظم) - ۳۸، ۵۵
 شہید، علامہ - ۳۹
 شہید، لالہ ملک - ۳۷، ۲۷
 شیبہ (رسالہ) - ۴۵
 شیخہ محلہ - ۵۲
 شیراز - ۱۴، ۱۸
 شیر جنگ خان بہادر - ۳۶
 شیرین قلم، ملا محسن - ۱۹
 ص
 صادق، مولینا سعد الدین - ۴۸
 صادق، ملا محمد - ۵۰
 صائب، میرزا - ۳۰، ۲۶
 صفا پور - ۴۷، ۵۵
 صفدر جنگ - ۳۷
 صوفی، ملا - ۸
 صہبا، لطف اللہ بیگ - ۳۶

سامعی، ملا - ۲۷، ۲۷
 سامی، محمد جان بیگ - ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۳
 سایہ، خواجہ سعد الدین درالو - ۵۸
 سخی، خواجہ محمد درالو - ۵۸
 سید قاضی زادہ - ۱۳
 سراپا (رسالہ) - ۴۵
 سرور کائنات علیہ الصلوٰۃ - ۵۳
 سعد الدین، خواجہ، درالو، سایہ - ۵۸
 سعد الدین صادق - ۴۸
 سعدی - ۴۱
 سعید بیگ - ۴۱
 سعید محمد اشرف - ۲۶، ۳۰، ۳۷
 سلطان العارفین، حضرت - ۴۰، ۴۴، ۵۵
 سلیم، محمد قلی - ۱۳، ۱۵
 سنگین دروازہ (محلہ) - ۴۱
 سورہ (محلہ) - ۵۷
 سوکھ جیون راجہ - ۳۹، ۴۰، ۴۱، ۴۲، ۴۵
 سیف خان، ناظم صوبہ - ۲۴
 ش
 شارق، میر نور الدین - ۳۰
 شایق، عبدالوہاب - ۴۰
 شاہ جہاں - ۱۰، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۷، ۱۸، ۱۹
 ۲۲، ۲۳
 شاہ جہان آباد - ۳۵، ۳۸
 شاہ رضا چشم - ۳۶

د - د

داراب، مرزا، جویدا - ۲۶، ۲۷، ۳۲

دار، خواجہ حیدر - ۲۹

دار، ملا حبیب اللہ - ۵۳

دار، میاں محمد امین - ۳۵، ۳۹

دارقا، محمد امین - ۳۵، ۳۹، ۴۲

دچھنہ (موضع) - ۴۰

درالو، خواجہ سعد الدین، سایل - ۵۸

درالو، خواجہ محمد سخی - ۵۸

دستور العمل (رسالہ) - ۵۶

دکھن - ۵، ۱۷

درگجن (پل و محلہ) - ۶، ۱۲، ۱۳

ڈال (تالاب) - ۵۹

ڈلو، حبیب اللہ - ۵۰

دھلی - ۴۱، ۴۷

دہ مجلس فتنہ ابراہیم خان (نظم) - ۲۸

دیوان فروغی - ۱۹

ذ

ذہنی، ملا کشمیری - ۹، ۱۰، ۱۶، ۱۸

ر

راج - ۴۰، ۴۲

راضی، میر احسن اللہ فصاحت خان - ۳۷، ۳۸

رحمت اللہ باندے نوید - ۴۲

رحمت اللہ تمکین - ۴۷

رحمت اللہ حکیم - ۳۷

رحمت اللہ شیخ - ۴۸

رد شیعہ (نظم) - ۵۶

رسول عربی - ۵۱

رشید، آقا، ایرانی - ۱۹

رضا شاہ، چشم - ۳۶

رضا، محمد - ۵۱

رضائے محمد، کزٹ - ۴۷

رضائے محمد، مشتاق - ۳۲، ۳۳، ۳۴، ۳۵

رضی الدین، میر - ۳۰

رفیق، محمد اکبر - ۵۲

رفیقی، شیخ طیب - ۵۸

رفیع، ملا محمد مانٹھی - ۳۹

رہوشی - ۱۸

ریشیان کشمیر - ۴۰

ز

زال پور - ۴۷

زالور - ۴۷

ذبدۃ الاخبار (کتاب) - ۵۷

زہرین قلم، محمد مراد - ۷، ۱۹

زبگیر، خواجہ حسن - ۵۶

زین العابدین، سلطان - ۲

س

ساطع، عبد الحکیم - ۳۷، ۳۸، ۳۹، ۴۵

ساتی نامہ - ۷، ۸

سالم، حاجی محمد اسلم - ۲۸، ۲۹

ج

جامع مسجد - ۴۷

جلد (نبیلہ) - ۴۷

جلد ہی بل (محلہ) - ۲۹

جلدی شیخ مقیم - ۵۵

جمال الدین سید - ۵

جمال الدین مولانا سیالکوٹی - ۲۲

جمیل ملا - ۲

جودیا، مرزا داراب - ۳۷، ۲۷، ۲۶

جہانگیر شاہ - ۱۵، ۶

ج

چار درویشی (منظوم) - ۵۷

چلے نامہ (نظم) - ۵۶، ۵۲

چشم، شاہ رضا - ۳۶

چکان - ۴، ۲

ح

حاجی حیدر جڈی بلی - ۲۹

حاجی مختار شاہ اشائی - ۵۹، ۵۸

حاجی مغنی بابا - ۲۹

حافظ، خواجہ شیرازی - ۴۱

حبیب اللہ ڈلو - ۵۰

حبیب اللہ ملا، دار - ۵۳

حداد، قاضی عبدالکریم - ۳۷

حرمین الشرفین، دیارت - ۵۱

حام الدین، میرزا، بندہ - ۵۱

حسن (امام) - ۵۸

حسن، خواجہ، زبگیر - ۵۶

حسن، خواجہ، کول، شعری - ۵۶

حسن، ملا - ۴۰، ۴۲

حسن، مولف - ۶۲

حسن، میر - ۷

حسین، (امام) - ۵۸

حسین شاہ چک - ۴، ۳، ۲

حسین، مولینا، غزنوی - ۲

حسین، میر، بن میر علی - ۱۹

حسین، میر، کنٹ - ۴۳

حضور اللہ میاں - ۳۱

حقانی، شاہ قاسم - ۵۴

حقانی، شاہ منور - ۵۳

حمید اللہ، ملا - ۵۶

حیا، محمد سیکلی - ۴۲

حیات محمد، ہادی - ۳۹

حیدر خان، قاضی - ۵۴

حیدر، خواجہ، دار - ۴۹

ح

حاف (مقتل سرات) - ۳۲

حتاں - ۵۲

خراساں - ۶

خلیل بابا - ۴

حدہ لون (محلہ) - ۱۸

بہاؤ الدین خواجہ - ۴۷
 بہاؤ الدین گنج بخش شیخ (مزار) ۱۶، ۳۶، ۴۰
 بہکتا - ۴۳
 بھوانداس - ۵
 بیروہ (پرگنہ) - ۵۶
 بینشی، ملا - ۲۹
 بے نظیر، مشنوی، در تعریف ہندوستان کشمیر - ۱۷
 بینوا، عبدالرشید - ۴۱

پ

پتلہ - ۵۳

پشاور - ۳۷

پنجاب - ۵۱

ت، ٹ

تاریخ بدایعی - ۱۹

تاریخ کشمیر - ۴۵، ۴۲، ۴۰

تجلی، ملا علی رضا - ۲۶

تذکرۃ الشعراء (کتاب) - ۱۶

تسلی - ۲۳، ۲۷

تعریف کشمیر (رسالہ منظوم) - ۳

ٹکتا - ۴۳

تمکین، رحمت اللہ - ۴۷

توفیق، ملا محمد - ۴۰، ۴۷، ۴۶، ۴۷

توران - ۳، ۷

ث

ثابت، ملا - ۳۰

الغ بیگ خان - ۳

الہی میر - ۱۵

امان اللہ خواجہ - ۳۷

امر سہر - ۵۷

امیر الامرا شہید - ۳۵، ۳۷، ۳۹

امیر کبیر حضرت - ۵۲

امین محمد، ہستغی - ۴

انشائے میر کمال - ۳۱

اودھ (شہر) - ۲۳

اوجی کشمیری - ۷، ۸، ۹

ایران - ۵، ۶، ۷، ۸، ۹، ۱۰، ۱۱، ۱۲، ۱۳، ۱۴، ۱۵، ۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۲۱، ۲۲، ۲۳، ۲۴، ۲۵، ۲۶، ۲۷، ۲۸، ۲۹، ۳۰، ۳۱

ب

بابا پورہ (محلہ) - ۴

بارغ علی مردان خان - ۳

باقر محمد - ۱۲

بتہ مالو، شیخ - ۱۹

بحر طویل، نظم - ۲۳، ۲۴، ۲۵

بختاورد خان - ۲۳

بختور، مصطفیٰ خان - ۵۴

بدستگوت - ۴۳

بدایعی - ۱۸

برنگ (پرگنہ) - ۵۶

بلاقی، ملا محمد کلو - ۴۸

بندہ، میرزا حامد الدین - ۵۱

بورٹہ کدل - ۳

اشاریه

[نسخه تخلص؛ زیر لکیر مقامات؛ بر لکیر و تھانف]

۱ احمد ملا رومی - ۲	۱ آذری - ۳۰
۲ احمد ملا کشمیری - ۲	۵ آروٹ (محلہ) - ۵
۲۳ استغنا، عبدالرسول - ۲۳	۵۱ آزاد خان - ۵۱
۵۷ اسد اللہ راجہ، نحوی - ۵۷	۲۲ آشتنا، عنایت خان - ۲۲
۴۳ اسد اللہ شگوند - ۴۳	۷ آصف جاہ خان - ۷
۵۶ اسلام آباد (قبیلہ) - ۵۶	۲۸ ابدال بٹ - ۲۸
۱۳ اسلام خان، لوہاب - ۱۳	۲۶ ایراسیم خان - ۲۶
۲۹-۲۱ اسلم، حاجی محمد، سالم - ۲۹-۲۱	۵۴، ۵۳ ابوالخیر ملا - ۵۴، ۵۳
۵۸ اشائی، حاجی مختار شاہ - ۵۸	۳۷ ابوالفتح، خواجہ، سالونی - ۳۷
۱۹ اشائی (قبیلہ) - ۱۹	۵ ابوالفتح، شاہ - ۵
۳۷، ۳۰، ۲۶ اشرف، محمد سعید - ۳۷، ۳۰، ۲۶	۶ ابوالفتح، میر - ۶
۵۱، ۴۳، ۳۶ اشرف، محمد یکتا - ۵۱، ۴۳، ۳۶	۴۱ ابوالقاسم خان - ۴۱
۱۴۰ اصغیان - ۱۴۰	۲۲، ۱۳ ابوالقاسم، میرزا، دیوان قاضی زاده - ۲۲، ۱۳
۲۸ اعظم شاہ، شانزادہ - ۲۸	۵۴ ابوالمعالی - ۵۴
۱۴، ۵، ۴ اکبر شاہ - ۱۴، ۵، ۴	۵۱ ابوالوفا، قاضی - ۵۱
۵۲، ۵۱ اکبر محمد، رفیق - ۵۲، ۵۱	۳۸، ۳۷ احسن اللہ میر، فصاحت خان، راضی - ۳۸، ۳۷
۳۱ اکبر، میرزا، شانزادہ - ۳۱	۱۵ احسن، ظفر خان - ۱۵
۵۶ اکبر نامہ (کتاب منظوم) - ۵۶	۵۸ احمد شیخ تارو بی - ۵۸
۳۹ اکبر یار خان - ۳۹	

گنهگار و بدکار و خیره سرم	فرو مانده شرمند و ابرم
ز خجالت گونار افتاده ام	سیر زنی در کوه استاده ام
چو انگ عقیق می کنم با نیازه	تو یا عفو از عفو کن سر فراز
بیامرز از عفو آثام من	که محمود گردد سر انجام من
تویی خالق و رازق و ذوالمنن	ز اعمال احسن حسن کن حسن
ز صمصام غفران خوش بریز	به نیکای بر انگیز در رستخیز
بفضل خود این نامه فرخنده دار	بدوران خورشید تا منیده دار
نگهدار از دیدن آن فضول	که بے قدر باشد نکل و جهول
خدایا ز رحمت مگرداں ملول	بخی همه اهل بیت رسول

قسمت با الخیر

بترتیب این نامه پرداختم
 ز نوع بشر هر نفس هست در
 چو در هله العجوبه و شایگان
 زیاد خداوند غافل شدم
 ندانم در آخر چه باشد مرا
 ز اقران خود شرم دارم بے
 نازد کس و قزو تحسین من
 یکے بهر افراط تهمت کند
 اگر عاقلان عیب پوشی کنند
 سخن فی المثل در بود در حذف
 بے رنج بردم دریں پنج عام
 نفسهای سجده و عذو ختم
 چو غنچه دریں فکر خون شد جگر
 پریشانی دهر جانکاه بود
 بعد تفرقه در وبال و نکال
 امیدم چنان است از بخر داں
 بکارم نگه اند تا مل کنند
 چو انسان ز انسان مشفق شود
 ز فرط عنایت براه سداد
 مگر وقتی از بزم گاه کفایت
 بود که عطا این ضعیف العباد
 برائے خدا اگر عطائے کنند
 و گرنه مرا لطف او در دوگون
 خدا یادالم از غم عشق سوز
 بخود باقی از خود فنا کن مرا
 گرامی گهر با تبه سا ختم
 لغفلت اگر رفت بگلست در
 بدین شغل در با ختم را میگان
 باشغال بے پیوده مایل شدم
 سزا و جزا بهر این ماجرا
 که مطعون سازد مرا هر کس
 کشاید لبها به نفرین من
 و گرنه هر تفریط شنعت کند
 مگر جاهلان کس خموشی کنند
 سخنور هر گونه گردد بدق
 که پرورش این گنجنامه بکام
 چنیز شمع در جمع افسر و ختم
 چو آغز این شعله آتش بر
 نواپ مصائب سدره بود
 شدم خامه فرسایه لوح خیال
 که نازند ز عی به فعل بدان
 ز عیب و لغت تغافل کنند
 بانسان خطا زود ملحق شود
 یا صلاح کوشند و فقی مراد
 کس را بکار آید این ترهات
 ز غفراں و آمرزش آرد یاد
 مرا از تلافی دعائے کنند
 مددگار و یار است از فضل عون
 چو مشعل ز نور هدای بر فروز
 بذات بقا التقا کن مرا

خاتمہ

بحمد اللہ از فضل آموزگار
 سخنہائے سنجیدہ و لغز فام
 بتصدیق و تحقیق بے حد بکام
 پے سال آتماش اندر نہفت
 پے نہبت خاطر دوستاں
 نوا نو آئین نوین من
 سخنور سخن را چو افشا کنند
 منم فارغ از فزع علم کلام
 سخاوند عروض و قوافی بجور
 بطبعم طلاق جہارت بنود
 فساد خیال غماں در رلود
 نماند اگر عقل در روزگار
 برقرار خوباں زند بکلاف
 بگلزار ہائے لغو ببل کنند
 مگر از تتبع فوائد بسے
 در اتباع اصحاب ہمت بکام
 باتباع آں ساقیان سلف
 اگر چہ بکنا مئے خوش گوار
 حریفان کشیدند بادہ بکام
 اثر ہائے آں مئے مجسم باقی است
 چو فعل بشر غیر تقدیر نیست
 منم نے مگر دیکھے نے نواز
 بحکم ازل ہر کسے سر نہاد

نگارش گرفت این نگارین نگار
 بہ سلک عبارت شدہ ارتسام
 بفضل حق این نامہ شدہ اختتام
 خرد صورت حال کشمیر گفت
 نہاد من این تحفہ را در جہاں
 بہ بیند و نوشد نوشین من
 بصنعت محبتی محلی کند
 فصاحت بلاغت ندانم بنام
 ندیدم نہ ترصیع و تلیع نور
 بسط عبارت جہارت بنود
 کہ را ہم بدیوان شغف نمود
 نداند کسے خویش تن ہرزہ کار
 بقصد صنوبر بنازد خلاف
 بکبار ہا زارغ غافل کنند
 عواید زواید کند ہر کسے
 شدہ کلب در کھف شتم امام
 دریں بزم جامے گرفتہ بکلف
 نباشد مگر درد دارد و خار
 تہی گشت خمخانہ ہائے مدام
 از اں تا ابد ہر کسے ساقی است
 بفعل من اے خواجہ تعبیر نیست
 منم فی مگر دیکھے سرفراز
 ازل را نظر بردم اذ فتاد

۱۳۰۵ھ

شاعری معیوب می دانست رونے در تعریف دل این رباعی موزون ساخت
نقد تحریر نمود —

رباعی —

دل را که صفائے آب کوثر دادند از موج نیش آب دیگر دادند
جو سر رود از آئینہ چوں صفا شود این آئینہ را صفاز جو سر دادند

ولہ —

سر زد از بالا سرے ہر تقدیر سر باغ لخت لختش سچو مشعل سو ختم سرتاپا
شب چو جمع از سوز ہجر آن بت آتش لباس دو دمان جان خود از ختم سرتاپا
گشت از سومان دوری سچو سوزن قائم جامہ عریائی خود دو ختم سرتاپا
حبابی از سودائے زلفش شد پیشان روشن درس و تعلیم جنوں آمو ختم سرتاپا

ہفتم ماہ جمیعہ الثانی ۱۳۰۹ھ دنیا را پدرود نمود۔ متصل مقبرہ میاں
محمد امین دار آسود۔
تاریخ —

حاجی مختار چوں احرام تسلیم وجود
بت بر جان و قرآن جنت المادی نمود
بہر سال و ماہ و روز نقل او گفتا خود
ہفتم ماہ جمیعہ الثانی و آدینہ بود

ایضاً —

بیا بر سر قبر مختار شاہ کہ ہم پاک دل بود ہم پاک زاد
تباہ سال از خدا کن سوال کہ رحمت بریں مرقد پاک باد

را در نسخہ ی این اشعار موجود نیست۔
دیگر مرقو

خواجہ محمد شاہ — زوری متخلص بہ وفا — از شریف زادہ ہائے شہر
بود۔ مدتہ العمر درس می گفت۔ طبعی موزوں داشت۔ من اشعار —
چو حباب چشم و اکن تو بپس ز نقش بر آب
کہ حباب عین آبی بدر آ ز خویش در باب

مثنوی — آں رنگ بران چہر و گل آتش زین دو دمان بلبل
از خانہ دے کہ میخرامید وز ناز لبے ہر کہ میدید
کارش بہ نگہ تمام می کرد القصہ کہ قتل عام می کرد

خواجہ سعد الدین — فرزند خواجہ محمد سخی در ابوالو از نجائے شہر و فضاے عصر
در حسن تحریر و حسن تقریر فرد بے نظیر بود و در سخندانی و درک معانی دلپذیر
صاحب طبع رسا و معدن ذہن و زکا و مخزن فطرت و دہا بود۔ سائل تخلص می
داشت۔ در لغت و منقبت اشعار نیکو بسیار گفته است۔ انراں جملہ این
مخمسی دارد —

کیست دانی بجہاں نایب حق بے شک و شین
خاندان نبوی را کہ بود زینت و زین
بہ تقا و ارث شیخین بجا ذوالنورین
قرۃ العین علیٰ سبط حسن آل حسین

دستگیر دو جہاں حضرت غوث الثقلین
حاجی مختار شاہ اشٹائی — سوداگر زادہ عالی مقدار و رئیس نامدار
و مشہور بلاد امصار۔ مرید شیخ طیب ریفی بود و از شیخ احمد تارہ بلی و
امام علی شاہ لڑچہتری نظرے داشت۔ در ۱۲۸۶ھ بزیارت حرمین الشریفین
مشرف شد۔ در بذل و عطا و ہجو و سخا فرد یکتا بود۔ خدمت فقرا بسیار
می کرد و فدا موش خانہ انگریزی دیدہ بود۔ طبعی موزوں داشت۔ اما فن

الرباعی... غوث الثقلین [این عبارت در نسخہ موجود نیست] و فی الاصل بخط دیگر قلم

در امر سر گذرانید - طبع موزون داشت - اشعار خوب می گفت - شعری
متخلص میکرد - کتاب نهاده الاخیار از تصنیفات اوست و چاردرویشی
منظوم کرده است - قصاید و غزلیات بسیار گفته است - این غزل نمونه
طبع اوست —

سر که دل دارد در یغت غار و نیش سزا
گر آنارت را که خواهد فشردن در خیال
بر لباط حبرات پابوس خوغم قائم است
داشت پیکانت در یغ آبی ز جان از شرابم
ز آن دهن تنگ دارد سر که میل بوسه
بسنه نو سرده پیش خش اے باغبان
معنی رنگین شعری را تمنا سر که کرد
در سال ۱۲۹۱ هجری رحلت نمود -

تادینج -

سال تاریخ فوت خود شعری
محمد شاه فصیح — شاگرد ملا محمود والا بود - اشعار سنجیده می گفت -
در محله سوره امامت می کرد - من اشعاره —

اے سر و بند قد بالائے کیستی
نرگس بگو نزاری و زاریت را سبب
خواهم نمی برد زرقان ثوای فصیح
اسد الله راجه — متخلص به نحوی - مدد العمر درس می گفت - طبع موزون
داشت - نمونه اش اینست —

تا جامه عید من جامه بدن را گرفت
خون جبال و زید پست خون خروس و مردست
دیدم ز جامه دان غم جامه ز قهر آفت گرفت
نحوی و خون دل بدست شکر زین آفت گرفت

را شد (نسخه ی)

نه گره بر پنج شش گز چینیٹ بعد از سفت سال
 نه همه بودش چو بود تار عاشق بوده است
 بر پنج غلبه تی نقطه افشانه مگس
 پیرن گرسازش از ستر عورت کونه است
 سر چه هست از قامت ساز بے اندام است
 ملاحمید الداد — در پرگنه بزرگ می بود. آخر عمر در اسلام آباد رسید.
 عمر عزیز خود همیشه در تدریس گذرانید. طبع عالی داشت. اشعار آبدار می گفت
 کتاب اکبرنامه و نسخہ مشکوٰۃ متنان و چائے نامه و مرد مشیمہ بکمال
 فصاحت و چاشنی منظوم کرده است و رسالہ دستور العمل و فایز سخا نامه
 نشر گفته است — [نمونہ]
 از اکبرنامه —

خوش دل کشا روزگار شباب
 چه مقبل کسے کو بود در کنار
 دے چلے شیریں بود نوش او
 نہد جملہ اسباب شاہی بہ پیش
 تاریخ و فات خود گفته است —
 عزیز از من گر کے پر دست
 بگوشیں بہ خلد بریں شد حمید
 کبیری — وہ ہاشے بود اما اشعار خوب می گفت —

قولہ —

نافرمان گفت با خطائے ایمان ز خدا بود عطاءے
 یاسین خان — در حدود پرگنہ بیروہ اوقات خود تدریس بر
 می برد. گاہ گاہ بشہر می آمد و اہل ثروت او را قدر دانی می کردند.
 خواجہ حسن زہنگیر — صاحب طبع رسا و مشغل زکا بود. اشعار آبدار می
 گفت و از اشغال باطنی ہم خالی نبود.
 خواجہ حسن کول — از شریف زادہ ہائے کشمیر است مددۃ العمر

معارضہ داشت و بنام ادنیہیات بسیار گفته است - مدۃ العمر در مسجد
صفاپور امامت می کرد - در ۱۲۸۶ هجری رحلت نمود و در آنجا آسود -

میرزا احمدی — متخلص به مجرم - پدرش بمذہب شیعه بود - و
در خورد سالگی تائب شده - اعتقاد حضرات اولیاء اللہ بہم رسانید و بتوفیق
ازلی ہمیشہ بزیارت حضرت سلطان العارفين قدس سرہ بحسن اعتقاد میرفت
و دختران خود بتکاح اہل سنت منتقد ساخت و بنام اکابران شہر شہرستان
موزون و مشہور کرده بود - موجب آن ملا علیید اللہ کہ استاد او بود با او
مناظر کردہ لبان لسان خاطرش مجروح ساخت - این ابیات از طبعزاد اوست —
رباعی —

فدا سازم دل جان آن جفا ساز متکبرا
بگلشن چوں روم در خاطر مآید سراپانش
ادواناز چشم نیم باز غمزہ پرور را
نمی بینم گل ز سرین و شمشاد و صنوبر را

ولہ —

زہر طشت آورده از مہ آفتابہ ز آفتاب
فصل حق شافیت در دلیلیان ریخت
چوں کنیزان کردہ خم سرانے پاشوے تو
حرز نایب ازل کافیت بر بازوے تو

غزل —

بیل از فرقت گل غفل صدرنگ تو گو
پیش آن چشم فونازے چه لانی ز گس
عجز تو زاری تو شور تو آہنگ تو گو
نار تو طرز تو انداز تو نیرنگ تو گو
قدر تو قیمت تو رونق تو رنگ تو گو
عقل تو فہم تو ادراک تو فرنگ تو گو
رسم تو اسم تو ناموس تو دنگ تو گو
ساز تو طوطک تو طنبک تو چنگ تو گو
سوز تو داغ تو درد تو دلتنگ تو گو
بلبل از فرقت گل غفل صدرنگ تو گو
پیش آن چشم فونازے چه لانی ز گس
نزد و لعلش چه زنی دم ز نجابت گوہر
در عطا طرف چین تو بہ زہی می فریے
محتب عاقبت از بادہ زیبا افتادی
مطر با بزم طرب مردہ شد آخر تو بگو
جامہ در نحوں چه کشتی لالہ ہمہ در می من

جلی شیخ مقیم او را یک کمر تہ دار چھینٹ بخشید - مجرم بسبب نالایقی واپس داد
و این ابیات فرستاد —

صاحب صدر از خوئے نیکان در گہمت
شکوہ کردن زہرہ این بندہ در گاہ نیت

بر باد و سر آں شبیه که با آسان نشست
چون شد شطرنج مات از گشت فرزند سزاست
کو کهن که عشق بازی ساختی با خاوه سنگ
جاں به تلخی دادن اندر بحر شیرینش سزاست
خانه چشم عید از اشکباری شد تباہ
آئے آنکو خانه بردیا کندانش سزاست

ای چشم و چراغ دل از باب نظاره
جانے تو و یک دیدل تو عمر دوباره
تشبیه دور رخسار تو و بینئ سیمین
یابے است بانگشت بنی گشت دوباره
بیچاره عید از چپیسے زیرک داناست
لاچار بدام تو در افتاد چه چاره
و در ۱۲۶۸ هجری بمصر هشتاد سالگی رحلت نمود و در مقبره شاه قاسم حقایق آورد
و در وقت انتقال این فقره خود بیان فرمود — عطر الله مضجعی
مرصطفی الخان — از احفاد قاضی حیدر خان شاگرد ملا عبید اللہ
صاحب نطق و بیان بود۔ طبعی موزون داشت۔ بختور تخلص میکرد۔ بختور
تاریخ تولد اوست۔ اشعار برجستہ می گفت۔ چنانچہ کافیه نحو بزبان عربی منظوم
کرده است۔ عمر خود در افادہ تدریس بسر نمود و در ۱۲۸۰ هجری رحلت فرمود و
در محله قلاشپوره در صحن زیارت موئے مبارک نبوی آسود۔

ع۔ ملائے زبردست شدہ زیر عالم — تاریخ است و در مناقبت حضرت
محبوب جانی بہ تتبع ابوالمعالی این غزل گفته است —

آن سرو عجم حلوہ چو در باغ طرب کرد
چون ابر کرم خواہش گلگشت عرب کرد
این سرو چہ سولیت کہ از میوہ رحمت
جاں بخشی لغداد و عراقین حلب کرد
گفتا قدمی هذا از گردن خوبان
تخت عظمت تا فلک افراخت عجب کرد
در یائے فیض قدم خورد بیکدست
صد کشتی از ان قف لب بحر طرب کرد
بر بختور اے غوث بین کو چو معلے
بر یاد تو القادر و قادر ہمہ شب کرد
بابا محمد کاظم — شاگرد ملا عبید اللہ بود۔ اشعار فارسی و کشمیری
می گفت۔ بسیار آہازل بود۔ بیچ سخن بغیر نزل و تمسخر نمی کرد و بامیرزا عجم

تپله چالیت این باغیرت طاس قمر
در میان جام چینی حبلوه دیگر دبد
سوخت دل عود قماری راز رشک بزمش
چمچ اورشک جام دسته دار جم بود
خنیزه باد صبا گو مر جابر چاکش
بهر انبان شکم پر کردنش مقصود نیست
حبلوه گرتش چون لب اغوا چینی بر لباط
ذوق ذائق را فرزند کام رازت دهد
دم زدن از دست چای خطا خطاست
ملا علی الدار — صاحب ذهن و ذکا در فهم و فطرت بے بهتا
بود - عمر خود در تدریس و تجرید گذرانید - اشعار خوب می گفت -
قوله —

دامم زلف را بر قتل من گرد کش پیچی
چراغ شوخ بے انصاف بر میخ این قد پیچی
ملا علی الدار — خواهر زاده و شاگرد ملا ابوالخیر بود - طبعه عالی داشت
و از اشغال باطنی هم فایز بود - عمر خود در تفرید و تجرید بشغل تدریس گذرانید -
آخر عمر ترک تدریس در خانه شاه منصور حقانی زپرستانی زندگانی بسر نمود - لغوت
مرور کائنات علیه الصلوة و مناقب حضرات اولیاء و اشعار و قصاید و
غزلیات بسیار گفته است و شمایل نبوی منظم کرده است و با شاگرد
خود میرزا عجم معارضه داشت - چنانچه در هجو او قصیده بالفاظ سنگین و
زنگین گفته است که مطلعش این است —

ای خوک پوک طینت دے مجرم دیوس
بوالقندر غراچه دگر دنگ قرطوس
ای جامغول مرد دے دامغول کرد
داغول سب د کابل و تاتول ندرس

و این غزل هم طبع زاده اوست —

مرد اگر مسرقت شد تر ز نیش سزا است
لاف رقارت تندوار دواش نیش سزا است
چهره شد دریا نگر با اشک خیشم عاشقاں
کز شکنج موج دایم بر حبس چش سزا است

فاخر — شاگرد ملا عطاء اللہ ہما بود۔ اشعار فارسی و کشمیری
برجستہ می گفت۔ لغوت سرور انبیاء و مناقب اولیاء و قصائد و
اشعار و غزلیات از تصانیف او بسیار مسطور است و این مخمس
در منقبت حضرت امیر کبیر قدس سرہ مشہور و مطلعش مذکور —
لہ الحمد گز جناب امیر نہ روم بردہ امیر و وزیر
سوئے ختلان روم من از کشمیر گویم از سوز دل سجدت پیر
یا امیر کبیر دستم گیر

ملا محمود — متخلص بہ والا۔ شاگرد ملا محمد اکبر رفیق بود و در خانہ
مقیمان شیخ محلہ مدت العمر درس می گفت۔ طبعے عالی داشت و از علم باطنی ہمخالی
نہود۔ عمر خود در تجرید گذرانید۔
قوله —

بعینہ چون جبالبہ چشم داکن عین دریا شو ز خود بیگانہ گرد و آشنائے مشرب ماشو
محو — از تلامیذ ملا اکبر رفیق بود۔ اشعار سادہ می گفت و با طالعید اللہ
معارضہ داشت کہ ہمیشہ با سہدیکہ ہجویات و ہزلیات می گفتند۔ این ابیات در طرح
چائے گفتہ است —

چائے یا اکیر تن یار روح راح ماست ایں	یاد ماغ آشفنگا زرافرت دلہاست ایں
چامگو غیرت فنائے بادہ خلدش بگو	یار حق سلیل جنت الماوی است ایں
چائے یا آب حیات مردگان خواہاست	یا مگر سرائے بیدار می شبہا است ایں
یارب ایں فولیت یا کافور پر نور بہشت	یا طباشیری برائے سوزش دلہاست ایں
نیر او بہتر ز شیر مادر گیتی بود	طرفہ تر شیرے کہ ہم آغوش خون ماست ایں
مسک اش بر دهن گاد ز میں چر سیدہ است	بلکہ از کاؤ فلک ہم برتر و والاست ایں
در نمک یک پردہ افز و نشت از ہر نعمتے	جلے دارد گر گویم سیدہ النعمات ایں

۱۰ متصل بہار ج گنج

پادشاها ز کرم چشم نگاہ دارم از عدد پاک ندارم چو تو شب دارم
بگذر از کین من اے چرخ که افتاد نیم چوں رسول عربی پشت پناه دارم

شب که بر رخ آن پری از زلف ام انداز بود دل ای عشق بود و جال نثار ناز بود
در نظر بود آنچه دل میخواست در آب انشا مطرب بود و دیگر بزم چنگ ساز بود
محمد رضا — فرزند قاضی ابوالوفا صاحب ذہن و ذکا در فن شعر و سخن و
انشا مثل یکتا دانا۔

عصام الدین — فرزند میرزا احام الدین متخلص بہ بندہ۔ شاعر
پُر گوئے و مضمون جوئے بود۔ حالات آزاد خان نظم کرده است۔
قوله —

شب عجائب صحبتے با آن شکر داشتتم دست ادب دست زیر پا او سر داشتتم
از طہیدن طبل شاهی زد دلم در ملک عشق طالع جمشید و اقبال سکندر داشتتم

خشک شد خون دل من گریہ سیلاب منور شد تہی قالب جام نبض بیتاب منور

شد قدما خم ز مہر ماس و بیاں چوں ہلال راست گریہی اسیر کجکلا ہا نیم ما
نبہ خوف کرم منظر آتش در دل فگند زندہ تاہم نیم چون شمع گریہ نیم ما
اے قلندر گوشہ گیراں بار دنیا کے برند چوں کماں باوصف پیری خانہ بردیم ما
محمد اکبر رفیق — تلید محمد اشرف یکتا۔ باشعار بے بہا گویا و معیشت
را ہمیشہ جویا بود و در پنجاب رحلت نمود۔

محمد فاروق — طالب علم و شاعر فاخر در فن انشاء ماهر بود و در
۱۲۰۵ھ رحلت نمود۔

۱۱۔ شد (نسخہ ی) سہوا؟

ہنگام سحر رفتم در کوئے مغان گفتند
ای محتشم مسکین بر خیز گدائے کن
باز است در رحمت دلشیں چہ میخواستی
آنجاکہ گدایانرا بخشند شہنشاہی

از بزم حیات پادشاہاں رفتند
ز کس چشمماں و خوش نگاہاں رفتند
بد مہر چاہی دسریں کہ بایں زور زور
زریں کمران و کجکلاہاں رفتند
در چشم زدن
چوں گل ز چین
لے لے وائے
پوشیدہ کفن

و در منقبت حضرت محبوب سبحانی گفته است —

غم زد دل سرزدہ سر حلقہ پیراں مدد
دیں و دنیا بگدایان درت می بخشند
خلعت فقر و غنا سرود ترا می زبید
من بکس طینت و دنیا عمل و ضعف قوی
دستگیر و دیہاں حضرات میراں مدد
ماگدایان تو بر حال گدایاں مددے
شاہ شاہاں مددے پیر فقیراں مددے
پائے دل ماندہ بہ گل بہت پیراں مددے
شاہ جیلاں مددے پیر امیراں مددے

از کجا چشمیکہ بیند سوئے تو
ایں کہ بادرمی کند از سرکشی
چشم بد دور از جمال روئے تو
خط مشکیں می دود بر روئے تو

۱۱۹۷ھ رحلت نمود و در دن قلعه آسود۔

بابا اکرم الشہ — پسر ملا محمد صادق۔ در فنون شعر و سخن فانی
بود۔ در ۱۱۹۸ھ با سابقین لاحق شد۔

قولہ —

سودہ ام کف بخش غیر گماں بد برد مدعی سرزدہ مگو دست بمحوف دارم
حلیب اللہ دلو — بمیر و خواجہ نور اللہ۔ صاحب ذہن رسا و در
حسن خط و شعر و انشا بے ہمتا بود۔ در واقعہ دیائے ۱۱۹۸ھ رحلت نمود۔

قولہ —

در خلوتش اگر بفسوں جا کند کے
گو جراتیکہ بند قبا واکند کے

عبد الوهاب همت — صاحب ذہن عالی در شعر و سخن عالی بود.

قوله —

لطف کن لطف که از عین خطا آمده ام نافه نامه سیاهم ز خطا آمده ام
محتشم خاں قدا — خلف متانت خان بن عبد اللطیف بن خواجہ حیدر و از منصبدار
زاده عالی مقدار بود و میرزا محتشم تاریخ ولادت اوست - بعد تحصیل کمالات
علی در غفرواں جوانی با وجود معیشت و کامرانی در سبزه رفت و بامعین الملک
صوبدار لاہور باریاب صحبت گشته مدتی در آنجا بجااست و منادست او
بعیش و شادمانی بسر برده - بعد وفات او بوطن آمده در پیش کریم داد خان
حاکم کشمیر اقتدار و اعتبار کلی یافت و عمر خود در نیکنامی و ستوده
فرجامی بسر برد - طبعی موزوں داشت - اشعار آبدار می گفت و در ہلے
تایدار می سفت -

قوله —

ساغر بدست سرخوش از نالہ صبوحی پیہ پیہ خوش رسیدی ساقی فداکوحی
ایں ابرو موسم گل ایں صبح و شور بلبل بکشا خرم مل گر طالب فتوحی
صفا براہ مسجد مکر پلے تماشا شکستہ شیخ صوفی ہمہ توبہ نفوحی
چہ بود ز بام دولت اگرش چومہ بر آئی بدرت نشسته باشم سرشام یا صبحی

خوش آمدنی کردی لے باد سحر گاہی سہر تار نفس در دل سر رشته آگاہی
چوں حلقہ در دولت شاید تو بکشایند از خویش تہی منیش لے بندہ در گاہی
آزاکہ دل وجانش یا پیمو توئی باشد در خانہ توئی ہمد در راہ تو سہراہی
من رویا عالم پیش کہ روم نام روشن تو احوال من چون و تو ماہی
من نیک حبشی بندہ تو خرد بخشند گر جرم کنم شاید در رحم کنی شاہی
ہر چند گنہ کارم چشم از کرمت دارم دامن تو نگذارم یک بخشش ناگاہی

را مطابق ۱۰۷۶ھ

۲، [من رویا عالم پیشت کروم نام]

زود از نظر مگذشت آن یار یارے نگیم شود پرو بار
 ملا عطاء اللہ ہمارے پسر ملا محمد بلاقی کلو بود و کمالات علمیہ از
 مولنا سعد الدین صادق و شیخ رحمت اللہ فرمود - باوجود فضل و کمال شعرو
 انشاء در فضائل دیگر ہم امتیاز کلی داشت و از اشعار آبدارش قریب یک
 بیت یادگار است - در ۱۱۹۴ھ رحلت نمود -

تاریخ — برداشت ہما سایہ ز فرق مہ عالم
 قولہ —

دریں گلشنِ مپرس از برگ سایانیکہ دایم
 ز تخم گل ہیں چاک گریبانست در بایم
 بوں از دلم شد تمنائے دنیا
 بر آمد مرا بعد عمر این تمنائے

چوں حباب بادہ بر یکدم امید عشرتے
 مازہ بیرون و درون کردیم رنگین خانہ را
 تباہ رفتار آشناں شوخ بازین پوش شدہ
 تافتہ چوں مہر و شطرنج چندین خانہ را

موجودیکے دال و بیک کن افسار
 ہر چیز کہ غیر ادست معدوم شمار
 سر روز بقی ماسوئے کن اشبات
 ایں لولوی لالا مدہ از کف زہبار

بعد از عمرے ز خاطر غم بردند
 چوں مرد یک دیدہ عزیز اند و عزیز
 در دامن من نقد طرب بشمردند
 تا مردم خانہ نور چشم آوردند

در مرتبہ علی بن چونست و نہ چہند
 سر لاد لے کہ خانہ زاک دارد
 ملا عبد الغنی — فرزند ملا مقیم نانتھ - در معلوم غریبہ نامی بود و در فنون
 سخنوری گرامی در ۱۱۹۴ھ رحلت نمود -

ای تار تار زلف رسایت شکن شکن در سر شکن شکن و چین [....] ختن ختن
توفیق و آه آه فغانهای زار زار اوست عیش در تنه نانا تن تن

نور باغ عارضت به نور شد از جوش خط خود صفا پور رخت ز اورد شد از جوش خط
زال پور زلف را یک تار جمیعت نماد مانچا مون لبثت مچپور شد از جوش خط

بروز حشر آب چو نام معلم کفند باز که آن روز باز خواه من است
بکن مقابله آنرا بسر نوشت ازل اگر زیاده مکی است آه گناه من است
مدعا که توفیق بحر عمیق سخجوری بود - در ۱۱۹۷ هجری رحلت نمود -
قاسم بیخ - آبرو بوده به گلزار سخن

خواججه عبدالغفور — در باب سخجوری مشهور بود و از وطن مالوف
مفاقت گزیده مدتی در پیش غازی الدین خان در دهلی بود - آخرها در لاهور
آمده معین الملک را چند گاه می ستوده - پس بوطن آمده اوقات در محنت
و کربت گذرانید و در ۱۱۹۱ هجری در مکن عدم خزید -
قوله —

بر تخت تجلی چو شمع حسن بر آید ملک دل عالم همه تسخیر نماید
درویش و غنی بنده شوند از دل و جان هر یک بسجود از ره اخلاص بر آید

آشوب دل و بلائی جانے کز غمزه دل جهان مریباید
رویش بر اوج خود نمائی برتر ز همه دوخته آید

۱، سهو کاتب؟ ۲، نزد صفا کدل بر لب راست چهل ۳، بر کنار مانیل
۴، در پرگنه زینگی متصل سوپور ۵، متصل حاجن ۶، نزد قصبه ماگام
۷، نزد سنده داره ۸، عروض ناقصه

گر او را کناره سلامت بود لب نان خشک قناعت بود
از دیوانی —

زد پنجه بخون و حنار بهانه ساخت انداخت جام و لغزش پارا بهانه ساخت

قوله —

تنت ام از زمین و جال مات از خدا باشد ببال دیگران مغرور گردیدن خطا باشد

بعلی ستمی بر سر که از دنیا نظر کردم بسان مهر اندی در نظر کردن گذر کردم
فرید و قتم و کام زمرگ کام شد حاصل شکر را خاک کردم خاک را دیگر شکر کردم

از جهان خاک خرابات چو خم خوش کردم خورد آبخا دل ما آب فرو کش کردم

دل از کف داده ام اما نیدانم کرا دادم کسکس این نسخه را از من گرفت و رفت از یادم

بسکه در بزم طرب دلم پر خونست جام می در نظر مگلگون است

توفیق خط کند بدلم آنچه زلف کرد ظالم نماند رسم بدش یادگار ماند
تکرار حرف گز نه مسل ز ما شنید کال نقش فی الحجر بدل آتش ماند

صبح چو روشن شود خفاش گرد و تیر روز زشت اقبال نیکو یار دلیل شامت است
تیره بخت از نیکو شهرت نکشود هیچ چو غلام خواجه مفلس که نامش است

بهار آمد که دلنگی ز عالم رخت بر بندد نسیم روح پرور خاطر را غنچه بسپندد
رسد صیبا بر آید ابرو گیتی بشکند کلکل بحال توبه کاراں آسمان گردید زمین خندد

۱. گه (نسخه)

مغرب سکونت می داشت۔ ادائیں فکر شعر در پیش ملاطحات درست میکرد بعد از
 باستعداد خداداد از محمد رضا مشتاق استفادہ نمود تا کہ ملک الشعراء وقت شد
 و بقول اباب کلام بعد ملاطحات غنی ہیج کے مثل او برخواست۔ دیوان اشعارش
 بمضامین رنگین و سنگین خاطر نشین اصحاب یقین است و غیر از این رسالہ کے بسیار
 مثل رسالہ شبی و سراپا و مجرطویل و قصائد و منقبت و غیرہ از تصنیفات
 او مفرح اہل روزگار و قاریخ کشمیر قریب دوسہزار بیت از عہد یوسف چک تا عہد
 عالمگیر بطلاقت لسان و فصاحت بیان یادگار و در مجلس سوکھ جیون سرفتر
 شعرائے مجلس می بود۔

[نمونہ] از سراپا —

می چلہ قنہ در راں شدت لے کافر	کہ تراشتی بانی است چو کاکل بر سر
زلفت امروز در جو رہا نکشود است	مادر از روز ازل دشمن آدم بود است
معنی مرغ شب آویز نمی فہمیدم	یافتم در خم زلفت چو دل خود دیدم
ایں نہ زلف است کہ تاب کشش تا بریت	ز د بانی پے بالادوستی ناز پاست
بینی و چشم و دو ابروئے تو لے گل اندام	شاخ بادام و دو بادام و دو برگ بادام
سوزم و کام و دنتاب و تم چون خنجر	خاک را می کنم از زندگی خود بر سر
تا بزور آدم لے پارہ آتش در چنگ	مینم سخت چو چمقاق سر خود بر سنگ

از شبی —

سال عمرم بچہل آمد و قد شد مایل	چلہ گردید کہان اجل و من غافل
رانہ عالم و سوئے تو می آیم باز	کہ خسر د کاغذ باطل شدہ را کاغذ ساز

از قاسم —

چو کردند شان عمل موم و شمع	زباں آتشی کرد و گفت ابھج
کہ تا دہر یک رخ آنہ روشن کند	دو صد قمر شیریں بہم برزند
جہاں چیت دریا ئے ژرف و عمیق	علائق چو موج و خلائق غریق

و سہو کاتب؟

نه تنها بچو تیر حبه دور از خانام من
 شد از مشق مشقت صفحہ عالم سیہ بنگر
 بر پیری چون کمانے گشته دارم جسم ناچاقی
 بمن کس را غیر از عار نبود میل الحاقی
 عجب ویرانه قیمت مرا بهر اقامت شد
 عنایت چون بهایم در پی آب علف فتی
 پس در حالت آواره گردی در کرنا و وفات نمود و نعش او از انجا آورده در خیطه
 حضرت سلطان العارفین دفن کردند ع -

گفتند نجیب علیه رضوان — تاریخ است
 میرزا قلندر — برادر متین است - در خوردی با شغال سخنوری
 رغبت داشت و اشعار برجسته میگفت -
 محمد رضا کنز — از شعرائ کشمیر بود - ذهن عالی داشت
 اصلاح شعرا را ملاطفت میگرد - در ۱۸۷۷ هجرت نمود -
 قوله —

شب که دل در یاد آل مصطفیٰ دال بود تاراشکم در دوا اینها حسنی می سرود

○
 ضا در فکر معنی پیر گشته سرت گرم که شد شعرت بیاضی
 خواجہ بہاء الدین — و خواجہ نور اللہ - شاعر نامحسوس و برجستہ گو
 بود -
 قوله —

بیاد در لحد خوابیده بوم قیامت شد مرا بیدار کردن
 رحمت اللہ تمکین — از ارباب فصاحت و تمکین بود و اشعار متین بآئین
 پیشین سنگین و دلشین می گفت —
 ملا محمد توفیق — از قبیلہ جدوہاست کہ در جوار مسجد جامع سمت

محمد کاظم — دل حکیم عنایت اللہ از شعرائے گرامی بود و اشعار طبعی و ادبی

مقابل با ساجی —

اسد اللہ شگون — سخور ذوق و فطانت مشون خسر پور
 شیخ یحییٰ رفیقی شاگرد یکتا بود۔ عمر خود در تجرید و تفرید نزد ہمیشہ خود گذرانید۔
 بچہ و استہزا غالب داشت۔ ہر کس و ناکس را سہل می کرد۔ حتی کہ بہ نسبت
 پدر خود و یزنہ خود شیخ محمد یحییٰ بیار شوخی می نمود۔ بزبان فارسی و کشمیری
 شعر میگفت۔ بدمشگون را فتنہ خود را تخلص کرده بود۔ دو پسر ملا اشرف
 یکتا نزد او آمدند و اشعار طبعی و ادبی گذرانیدند و بابت تصمیم تخلص التماس
 نمودند۔ قے فکر کرده یکے را خلکتا و دوم را بہکتا تخلص نہاد۔

قولہ —

مرا غیرت بدل از زلف نہدے تومی آید کہ این کافر بقصد بوسہ یوسے تومی آید
 تو در خواب از دل بودی چمن چرخ آغوش منور از بستر و بالین من بوسے تومی آید

سر لفظ بکربلا وطن می خواہم آغشته سجاک و خون بدن می خواہم
 با مردم شیعہ از رویہ تقیہ بسیار اُفت می کرد۔

میر عنایت اللہ — از اتحاد میر حسین کنٹ بود۔ با وجود اشغال
 دنیوی بہت خود در امور معنوی ہم صرف می داشت۔ در علوم عربی و فارسی و
 شعر و انشاء فرد یکتا بود۔

قولہ —

این زخم دل ز غمہ چشم بیاہ کیست دیں نیم کشتہ لبمل تیغ نگاہ کیست
 در بزم بادہ بادہ سخور دن گنہ من چون جام بادہ خوردن غم گنہ کیست
 گویند ہمیشہ زائر در گاہ حضرت مخدوم می بود و در ہنگام مفورہی در توقف
 کرتاد این ہنقبت موزون ساختہ در روضہ مبارک آنجناب فرستاد —
 صبا سوئے جنابی آنکہ خاک اوست آفاق بود از بہر عرض حال دور افتادہ مشتاقی
 پس از عرض سلام سورہ لا اشمس خوانی کہ غیر از فی کیدی حال دلم را نیست معدلتی

سر مه ونباله بر آں ز گس مکل کشید ○ پیر حذر باش که این فتنه دگر طول کشید

قادیستم و غوث الثقلین پیر من است ○ لک آں شاهم و این سلسله زنجیر من است
رحمت الله باند می — متخلص به ذبیذ در سخنوری ممتاز و در
بدیه گوئی بے انبار بود و در محفل مشاعره سوکھ جیون امتیاز کلی داشت -
دیوان اشعارش متین و نظم چند اجزائے قاصد مخمشر می رنگین -
ملا راجح — از شعرائے نامدار بود و در مجلس سوکھ جیون اقتدار
کلی داشت -

ملا حسن و عشقی — از نازک خیالان بدیهه گوئی و نا محجوبی بوده اند
و اشعار آیدار گفته اند -
محمد محلی حیا — پسر ملا محمد امین دانا عرف نامدو لهذب الاخلاق و
در شعر و سخن مشهور آفاق بود - در ۱۱۸۲ هجری ازین کهنه رواق پدید آمد -
قوله —

آئینه خانه البت چراغان ز یک چراغ عالم تمام پر ز خدا و خدا کی است

د اغها بر جسم لاغر جمع شد ○ نقطه ها بر سطر مسطر جمع شد

نه بیند شوئے من سرگز نمیدانم چه دید از من بحر خم گوش نگذار چه چیز آیشید از من
گرفتم آستینش آتین از نار افشاده کشیدم دامنش دامن ز آتشا کشید از من

يعقوب تراشکوه شاید از گرگ ○ دالت که چنیں فتنه بر آید از گرگ
از چه بشنود که زیر لب می گوید آید از برادر انچه ناید از گرگ

را، یا بد و نیک (سبک کاتب؟)

حصه چهارم

محمد جان بیگ سامی — فرزند سعید بیگ بود. بیرون سنگین دروازه سکونت داشت و در پیش عبدالرشید بدینوا استفاده نموده بپایه سخجوری اعتلا یافت و در زمره شعرائی سوکھ جیون داخل شد. می آرند که روزی سوکھ جیون جواب غزل خواجہ حافظ شیرازی. ع.

ای فرغ ماه حسن از روی رخشان شما

از شعرا طلبد و روز مشاعره تمامی شعرا برائے گذرانیدن غزل های خود آمدند و محمد جان سامی که تا حال باریاب صحبت نشده بود از بیرون در این بیت نوشته فرستاد —

سامی از راه حیا بیرون در افتاده است باز گردد یاد آید چیست فرمان شما
سوکھ جیون او را طلب کرده در زمره شعرا داخل ساخت و مطلع دیوان او اینست —

خدا یا بال و پروا از محبت ده فغانم را بکن غنائی قاف عشق قمری زبانم را
و در مدح سوکھ جیون و دیوان او جهانند نیت در قیسه املا کرده است و گفته است —

کار پرداز تو جهانند است آنکه هست از قبیله در ها
می نمائی بنام او تنخوا نقد و جنس و برات چاکر ها
گفته در باب حبستن روزی سعادت آں آگه از مقدر ها
رزق هر چند بیگمان برسد تو مرو در دهان اثر دور ها
قصه بعد خوابی سوکھ جیون در دهلی رفته پیش ابوالقاسم خان گذران داشت و در ۱۱۹۵ رایت اجل افراشت.

قوله —

کریار که هنگام غضب سحر می آید عرق بر خوشتن لرزد چو بر روی قومی آید
چه روز است اینکه دیگر بر سرم آنروز آید قیامت شد مگر قایم که عمر رفته باز آید

بنوده سایه گریمبر مارا دلیل است این که نبودیم افتادن زبالا پیر و او را

دے لبوئے غیر من اے یوفادین چہ بود
دین و پرسیدن احوال ہم سہل آو سہل
باز گردیدن نہ فریادش مسلم و شتم
حرف پنہانی از پرسیدن ہم پیشکش
زیر لب خندیدن ہم بود اگر از راه ناز
گفت خاموش اے متین کاینہا مگر نشید
در حضور من از احوال پرسیدن چہ بود
باز از فریاد او از راه گردیدن چہ بود
حرف پنہانی از دور گوش پرسیدن چہ بود
در شکایت زیر لب انداز خندیدن چہ بود
غیر چوں می رفت اورا باز پس دیدن چہ بود
یوفائے راہ و رسم است پرسیدن چہ بود

در ایامی کہ راجہ سوکھ جیون حاکم کشمیر بود میل سخندانے بسیار می داشت.
بنا بر آن در ایام ہفتہ روز یکشنبہ باشعرا مشاعرہ می کرد و از شعرائے کشمیر ہفت
کس انتخاب کردہ بر نظم کردن تایخ کشمیر مقرر ساخت — متین — صامی — نوید
راجہ توفیق، شایق، حسن و تایخ کشمیر را ہفت حصہ کردہ یا نہا تفریض
ساخت و فی بیت یک یک روپیہ انعام آنہا وعدہ فرمود — چوں شعرا در ترتیب
آن متوجہ شدند و سوکھ جیون پامال فیلان نمودند، شاتہامہ مذکور معطل
ماند و ہنگی از ملا توفیق دویزار بیت و از صامی دویتم ہزار و از شایق
شصت ہزار بیت در ذکر ادیاء موجود است فقط مدعا کہ متین شاعر عزا بود
در سالہ رحلت نمود و در مزار حضرت گنج بخش آسود.

عبدالوہاب شایق — در مسجد موضع دچنہہ پرگنہ کویہامہ امامت
می کرد — طبع موزون داشت و اشعار سادہ می گفت و در استخراج تایخ ہم
صاحب کمال بود و بفرمایش سوکھ جیون در ذکر حضرات سادات و ریشیاں کشمیر
و یاران حضرت سلطان العارفین قریب شصت ہزار بیت غیر مرتب در
سہ جلد مسودہ کردہ است و ہر سہ جلدہ نامام ماندہ است و چاشنی شعرش این
است —

راستمان را اگر بزرافت نباشد بہتر است
چوں الف باز شود پیوستہ نقش آزار است

اعتماد ہستی موبومہ کردن اہلہی است
چوں گذارد کس قدم بالائے ظلال در آ

گر شوم مانند بدر از وصل یار باز می کاہم نہ بجزش چون ہلال
محمد حیات ہادی —ے فروش زادہ بود و از ملا دانان استفادہ علم شعرو
 انشا نمود و اشعار برجستہ می سرود۔
 قولہ —

نی خواہم کہ گردی گرد آن گلبرگ برگردد اگر گردد بگرد ادنی خواہم کہ برگردد
میرزا ایک — بخاری الاصل بود و در فن سخنوری یکتا و در املا و انشاء
 بے ہمتا۔

ملا یوسف — شاگرد اکبر یار خان بود و از میاں محمد امین دارہ نظرے
 داشت۔ در خوش نویسی فرد کامل و در شعر و سخن مرد فاضل۔
ملا محمد رفیع مانجی — در غفوان جوانی کسب سخن دانی آموختہ و از
 انفاس علامہ شہید چراغ علوم عربیہ افزونہ بواسطت او در سلک ملازمان
 امیرالامرا منسلک گشت و روزے این بیت نوشتہ بنظر امیرالامرا گذرانید۔
 باین محیط کرم گرمہ آشنا شدہ ام کفم بچوکاسہ گرداب از گہر خالی است
 امیرالامرا یک ہزار روپیہ بویے انعام بخشید و این بیت بیہمہ گفت۔
 قدر دانے ہست محمد و حم کہ چون استاد خط می دہد بخوف حرفے ہر حرفے خلعت مرا
 آخر عمر بہ کشمیر آمدہ در عہد سوکھ جیون در زمرہ شعرا داخل شد و در ایں
 ایام کہ از شعرا شکر نمک زمینے سنگلاخ در میان شعرا طرح نمود و ملا رفیع
 قصیدہ طویل بر ہیں زمین گذرانید۔ نمونہ آں این است۔
 ایکہ یک عالم آئینت از درگہش یا بد دو وقت
 دال چپا دل ماش و برنج و روغن و شکر نمک

تن بہ آغوش سرو من ندہد سرو آری بر نمی آید
محمد علی خان قتبین — فرزند عصام الدین خان است کہ چندے نائب
 صوبہ کشمیر بود و از عبد الغنی قبول و قاسم خان تلمذ نمود۔ طبیبی عالی داشت۔
 (۱۱۔ حرق (سنہ ۱۲۵۱))

از ادانی و درگذشت و مثنوی شهر آشوب — او در فاد
محتوی خان مشهور - اشعارش از باده مضامین خمور و این چند بیت از
طبعزادش مسطور —

راضی از قرب قیامت عمر کوتاه شد باغبان از بیم آفت میوه بارهاام چید

باغذیب صلح کنم یا به باغبان ای گل ترا بخاطر عاطر چه میرسد

از دامن این کوه نخواهیم بدر رفت دامان بزرگی که گرفتیم گرفتیم

زن صاحب فرزند چو شد علت طبع است دشوار بود علت آم الصبیان

همیشه بر لب فواره این سخن جاریست که اوج منصب دینای دوزن گونا لیت
درین محیط نه فواره ایم دوزن گرداب بهر نشیبی فرا از ارچه حکم ما جاریست
مریض اگر متردد شود تعجب نیست سرود راه موت و حیات بیمار لیت
کمال فقر و غنا خصم جان بود راضی که سخن را خطر از برتری و بی بار لیت

هر که فرمان نبرد صحبت او داغ دلست لاله داغی است که در صحبت نافرمان است

باتهی دستان حریف این قدر سختی نه ایم دانه اشکیم و بر ما گردش چشم آسیاست
نقد جان می خواست راضی نذر تیغش کرده ایم گر کزن خواهد سر از ما آستینگر این سزا است

در ۱۱۹۴ هجری در شاه جهان آباد وفات یافت -

محمد فاروق — تلید رشید میر محمد معروف باوصاف سنخوری موصوف بود -

قوله —

دل که لبریز الم شد ز نوا می افتد جام سرحند که پُر شد ز صدای افتد

خواجیه امان الله — دلخواجیه ابوالفتح سالونی بود و بحسن استعداد
میل خاطرش بشعر گوئی افتاد —
قوله —

گل رعنا دورو آئینه شد اندر چمن پیدا ز یکسوزنگ یار من یکسوزنگ من پیدا

این زباں از پنج نلذشت است عمرش آفت است قاتمش گردد قیاس چون بده خواهد رسید
محمد عاقل — خطیب عید گاهی سخور نامور از مداحان امیرالامرا
شہید بود - چنانچه در مدح او گفته است —
اقبال تو اقبال سکندر گردید دینای تو دین تو بهتر گردید
تار گره تو در روز ازل بارشته عمر خضر هم گردید
بر تیغ تو النصر من الله مرقوم — اے بازو شاه

ضرب المثل جهانست تا در معدوم - با فوج سپاه
عاقبت در ملازمت صفدر جنگ انتظام یافت -
حکیم رحمت الله — در تحصیل مضامین و قوانین شعر خوانی غفان
جوانی بسر برده بر شعرای قدیم تقدم یافت -
قوله —

بجناناں جاں رسد آں دم کہ از تن جاں بروں آید
عزیزی می کند یوسف کہ از زنداں بروں آید

گلخن آں سینه کہ از داغ غمش گلگل نیست
خسگر آں باغ دروغنچہ شد و بلبل نیست
میر حسن الله معروف بہ فصاحت خان متخلص بہ مراضی برادرزادہ
قاضی عبد الکرم حداد شاگرد عبد الغنی بیگ قبول بود و در مرتبہ سخنرانی

۱، گل رعنا دورو آئینه شد اندر چمن پیدا (نسخہ ۱)

۲، وزیر احمد شاہ چغت (رجوع کنید بہ تاریخ حسن حصہ دوم صفحہ ۶۴۴)

وز دولت دارغ عشق کافی است خاکسترین بطرح یاغی
 معروف دریں بهار تو به دیوانه پسر زده کرده لاغی
ملا عبد الغفور متخلص به فانی — در فن سخنوری فرد نامی و مرد گرانی
 بود - عمر خود در سخن گتری صرف نمود -
شاه رضا متخلص به چشمه — مرثی آراسته و از انواع فنون پیراسته
 و در بدیه گوئی فرد نوحاسته بود -
محمد اشرف یکتا — کم گو و برجسته گو بود و دیوان اشعارش معروف -
 قوله —

در میان این همه ارباب شعر شعر اگر کم گفت یکتا کم نه گفت

حسن تحریر اگر هست ترا ناں دهد در همه جادست ترا
لطف الله میگ متخلص به صهبا — از شاگردان ملا ساطع و
 مشتاق در سخنوری طاق و در لغز گوئی مشهور آفاق بود -
ملا میرک فانی — با وجود اعتلا بر منصب فتوی دست در شعر و
 انشاء داشت و در حدود ۱۱۶۲ هجری رایت سفر آخرت افراشت -
شرف الدین خان فرحت — بن محمد جان بن ملا کاظم جلالی در جودت
 طبع و شعر و انشاء شعله زکا بود و در عهد شیر جنگ خان بهادر خدمت صدر
 یافت - عاقبت ترک منصب کرده در خلوت و انزاد گرفت و در مزار شیخ گنج بخش
 اختفا پذیرفت -
 قوله —

دل چو بجا شد پریشان گردد اوراق حواس ربط در دفتر نماند چون شود سر فرد گم

عشقت کی از چاره و تدبیر ندارد درمان تب شیر طبا شیر ندارد

طبع فرحت که اسیر دام ساطع می شود این کبوتر هر نفس مشتاق بام دیگر است

در نثر نویسی هم به نظر وقت بود - در ۱۲۳۰ هجری رحلت نمود -

تاریخ —

نور ایمان بر قدش ساطع

میرزا عبد الغنی بیگ متخلص به قبول — از مردم بهلوج بود - طبع موزون داشت و بطرز ایهام نکته سنجی حرف پهلوانه میزد و در عهد عالمگیر حضور رفته در مصاحبت هدایت الله خان نائب وزارت ممتاز گشت - بعد واقعه او در شاهجهان آباد متکفل شده - مجلس طرازی شعر و سخن و دقیقه پردازی این فن را بدرجه کمال رسانید و مرجع ارباب معنی شد -

قوله —

گره ز کار کسے دانی تواند کرد / کیسکه در گره جامه های فلکاریست

تا برقص انداز تازای شورش رخا کرده / بسته زنگوله صد فتنه برپا کرده
و پیش میرزا اگر احمی هم صاحب سخن بود - این رجاهی از دست —
همیشه حکم کسے در دیار ماجاریست / که خامه اش چو رنگ ابر در گهراریست
بزار داغ فلک خود را ختراں دارد / ترا توقع مرهم ز چرخ زنگاریست
محمد امین دانا — صاحب فکر رسا بود - در اوایل عهد فرخ سیری در زمره مشایخ امیرالامرا انحراف داشت -

قوله —

انتظار اند سخن عینت دانا چون هلال / مصرع بر حبه باید گویش از ماهی بود
میر محمد معروف — فرزند قاضی محسن اندر داریست - بفتون سنوری آراسته بود و از حسن خط هم خط دافر داشت و از مریدان میاں محمد امین دار صاحب اسرار بود و نسخه در احوال آبخواب و یاران ایشان گفته است و شاعر برجسته بود -

قوله —

چرخ از جگم ر بوده داغی / افسر وخت به بزم خود چراغی

قادر میخ

شاه مشتاق از سر دنیا گذشت

عبدالحکیم ساطع — پس ملا غالب بود - چون میل شعر بر طبع او
غالب شود - او را از لاله ملک شهید اصلاح شعری گرفت - ثانیاً
از میرزا داراب جویا استفاده نموده - بر اقران فایز شد و در پشاور
رفته با ملا محمد سعید اشرف که برگزیده شعرائی روزگار بود صحبت داشت
و در اینجا سجدت شاه عالم بهادر باریاب حضور گشته بدارج اعلی ارتقا نمود
و بعد انتقال او در دیار فرخ سیر بمراتب عالیہ سرفرازی یافت و بعد شهادت
او بوطن مراجعت کرده زندگانی خود در کامرانی و شعرخوانی بسر برد - من اشعار -
شراب عشق تازد اولین جوشش مرشد نشأتین از دل فراموش

مفتم ز جام عشق مستی دادند کاین نیستیم بقید هستی دادند
سرایه هر آنچه بود ادم از دست از زبان نه متاع تنگدستی دادند

بچندین رنگ گشتم از گزند چون خامه مانی شدم موم جز این صورت نمی بند ویشیانی
تفس زندانی خود را مکن دیگر نگهانی که رفت این ناتوان چون گل تاراج پریشانی
رعونت پیشتر داری در آغوش دل تنگم برنگ غنچه می زید ترا این جامه چشپانی
ز من آموز آداب محبت شهری عشقم اگر فرمود که باری دگر محبوس بیابانی

در بر شاه این معنی من از رقص جامه قلم کار است

در چنین عهد یکد اوضاع جهان نادیدنی است دیده تصویر اگر باز است جلالت

ترا غرور بصورت مرا بمعنی خویش کمال حسن ترا و مرآت حسن کمال

از عنفوانِ شباب در فنِ استکتاب می گذرانید و در ضمن آن کیت فکر
در میدانِ طبع آزمائی می دوانید و بزورِ طبع وقاد و استعدادِ خداداد
در اندک زمانه رایتِ سخندانی افراخته از اقران دوران گوئی سبقت ربود
و قوت خود از کتابتِ مثنوی معنوی می فرمود و در مدح حکام و اغنیاهای
رغبت نه نمود و تا آخر عمر در تجرید و تفرید بوضع آزادی و قلندری گذرانید
و در **الله** رحلت گزید.

قوله —

عشق تو چو می سرشت مارا	رو کرد سوئے کنش مارا
نه میوه ورونه سایه داریم	و تنهان بچه کار کشت مارا
گلدسته مطبله نه بستم	بے فایده چرخ رشت مارا
زاید یا شیم بے تو باشد	گر آرزوئی بهشت مارا
گر بد گفتی آنکو نکو گفتی	خوبان گفتند زشت مارا
پامال جفا شدیم و این بود	در عشق تو سر نوشت مارا
یارب که بهشت منزلش باد	هر کس نعمت بهشت مارا
سراش سنگ طفل شنک	آشوب جزو برشت مارا
دیوان مجتیم و مجوز	از خون جگر نوشت مارا
بهست از خم باده پشت برکوه	مشتاق لبان خشت مارا

کردیم سیر گلشن تا ما یار سردو	گشتند بلبیل و گل بے اعتبار سردو
چشم سیاه مستش لعل قدح بدستش	از عاشقان ربودند صبر و قرار سردو
از خواب ناز برخاست از عتوه جام حق	حشمان و لغز بیش مست خمار سردو
زلفین تابدارش بر گلشن غدارش	خوش حلقه حلقه کرده مانند مار سردو
آیا بود که دهنی این آرزو بر آید	خپند مست با هم مشتاق و یار سردو

۱. عشق تو چو سر نوشت مارا (نسخه ۱)

حقیر در نابود ساختن این نوع هوام جبلی همان حال عصائی موسی دارد و گاهی ریاضت و جهاد ایشان ملحوظ داشته بخاطر می گذرانم که توهم کشتن مار نفس مطبقة که در طبیعت چنین حلقه زده کرده اند - ازین بیخبر که یکم تاز آن معرکه جهاد اکبر صید لاغر نفس را قابل فتراک علو همت خود نمی شناسد - حاصل که هر چند مار اندیشم از غصه عدم دریافت گنج حقیقت این آبخوره بر خود می پیچید و به سوراخ مطلب راه نمی برد - مگر خود ارشاد فرمایند و این عقیده بناخن بیان بکشاید -

خواجہ علی اکبر - از اکابر زادگان مردم خائف بود که متصل سہرات واقع است - در آخر روزگار شاہ عباس صفوی بہند آمدہ در سلک ملازمان شاہی منسلک گشت و بتقریب بعضی خدمات بکشیم رسیدہ در این جا توطن گزیدہ مردے صالح و خوش طبع و سخنور و تایخ گوے و خوشنویس بود و در نظم و نثر ہمارے عجیب داشت - رقعات رنگین و منشات خاطر نشین می نگاشت - این چند شعر زادہ طبع اوست -

یاد آن روز کہ دل در خرم گیسوے تو بود	تو تیاے بھرم خاک رہ کوے تو بود
خو گردین و بنمود شدہ افتادن من	اثرے از نگہ چشم سخن گوے تو بود
بے سبب بخشدن در نظر انداختم	ایں چہ لایق ز تو و طبع جفا جوے تو بود
دل رلود از من و انداخت دگر از نظرم	چشم این چشم کہ از زکس جادوے تو بود

تالاب لعل تو گویا نشود	دہن تنگ تو پیدا نشود
نکشاید گرہ از پیشانی	قطرہ تا و اصل دریا نشود
گردم نزع نہ بنیم رویت	تلخی مرگ گوارا نشود
مردہ را زندہ کند از تنگی	کار چہشت ز مسیحا نشود

در ۱۱۳۱ھ رحلت نمود -

محمد رضاے مشتاق - از قبیلہ ناجی ہاست کہ در محلات نوشہرو ساکن بودند و اکثرے شغل خطاطی و کتابت می نمودند و موصوف الیہ

خواجہ نور الدین دیوانی — از اعیان شہر کشمیر است و از تحصیل علوم غریبہ بدرجہ مولیت رسیدہ بود۔ شغل تدریس نہ داشت۔ اشعار برجستہ می گفت۔
میر کمال الدین — از نجیب زادہ ہائے کشمیر بود و در عنفوان جوانی میل سخندانہ بہم رسانیدہ۔ از شعرائے وقت استفادہ نمود و در شعر گوئی و نثر نویسی و تحریر خط نستعلیق شکستہ دستہ عجیب داشت۔ مدتہ در سلک ملازمان شاہزادہ میرزا اکبر استقلال یافت۔ بعد واقعہ خروج شاہزادہ و نہایت او لطف ایران سے بہ کشمیر آمدہ عالمے را بہ تعلیم خط و انشا بہرہ ور گردانید و بواسطت فاضل خان حاکم صوبہ ملازمت شاہی و جاگیر حاصل کردہ اوقات خود بہ قناعت می گذرانید و رقصات رنگین بالکات دل نشین بچرب دستی می نگاشت۔ چنانچہ انشائی ہیر کمال مشہور است و این رقعہ کہ بنام میاں حضور اللہ در باب رسیدن طبق عمل و برآمدن ازال مار زندہ فرستادہ بود درینجا برائے نمونہ مطور۔
 رقعہ —

یاریکہ مخالفت قول و عملش بگریز زلایہ سراسر دغش
 چون طفل بشیرینیش از راہ مرد زہر مار است در حقیقت علش
 طبق عمل مصفا کہ از شربت خانہ آں عطوفت انتہا حصہ تلخ کاماں منظفان
 اختلاط ابنائے زمان شدہ بود رسید۔ ذالیقہ نومیدی را شیرین ساخت دسگ
 در زنبور خانہ این روستا پروردہ بے باکی انداخت۔ بحکم کل افاء تر شمش بہانید
 حقیقت محبت مسطور بمنضہ جلوه نمود۔ یا خود گفتیم کہ جو فروش گندم نما می
 شنیدم و زہر فروش شہد نام ہم دیدم۔ باز نظر بر آنکہ افعال بزرگان خالی
 از حکمتی نباشد۔ جاسوس فکر را بہر سو دوانیدم و سراغی از دعا نیافتم۔ گاہ
 تصور می کنم کہ تبیح سالکان طریقی بے شرارت است کہ از کثرت ذکر یا قہار
 بصورت مارے آمدہ۔ گاہ خیال می بندم کہ زناہ مشرکان شرک خفی است کہ
 از شدت سپاہ کفر رنگ دروں سیاہ شاں گرفتہ۔ گاہ حادثہ سبب ایشان
 منظور داشتہ می دانم کہ الصبی صبی و لولقی النبی از طفل مزاجی من در
 غلط افتادند و بازیمچہ تر با خطا آردہ ازیں غافل کہ این فقر بصورت

دلپذیر بود-

ملاقات و قلندر بیگ و آذری - هر کس زیرک طبع و خوش خیال
بودند و عمر خود در سخنوری بسر بردند -

میر نورالدین شارق - از سادات ایران بود و تقرب قرابت
قام الدین خان در سنه آمده مدتی در آنجا گذرانید - وقتی که برادرش میرضی الدین
بدیوانی کشمیر امتیاز یافت میرزا نورالدین هم به طفیل او در کشمیر آمده بعد
چندگاه باز بهند رفت و در عهد فرخ سیر عمده دارد و نگلی دفتر دیوانی کشمیر
یافته باز در کشمیر رسید - معتمد صاحب اخلاق جمیل بود و با میرزا صائب
و با محمد سعید اشرف و غیره صحبت داشت و دیوان اشعارش معروف و در ۱۱۲۴ هـ
رحلت نمود -

قوله -

ز فیض یکی چون مصرع بر حبه مختارم هلال آسایک بال آسمان سیر پروازم

که دهر شرح دل و دیده گریاں کاغذ که شود بحر بیای دیبا بال کاغذ
از سخن کام و دها نرا چه هلاوت دادی شد از طوطی نطق شکرتاں کاغذ
بچو طومار من از رشک بخود می پیچم چون فریسم برت این غنچه خنداں کاغذ
نامه از سوز دلم کاغذ آتش زده است باشد از خون دل و دیده ام اتشاں کاغذ
قاصد آه بامید رواں کن شارق که مگر آورد از نزد عزیزاں کاغذ

سختی مچاں پشت مارا چون کمانم کرده است چرخ منت کش زمشت استخوانم کرده است
رستم در ملک معنی طبع نظم شایسته است دشمنان را عاجز از تیر بیانم کرده است
از حکایت چرخ سنگین دل نبیند هیچ کس آنچه باز از مهر بانی با بجانم کرده است
عمرش از هشتاد تجاوز کرده بود -

شاید بدل شود بهوائی مدینه ات
 از لبکه در ازل شرف بیعت تو یافت
 از خلد هر سحر ملک آرد نسیم را
 بوسیده دست نور الهی کلیم را
 از امر و نهی شرع متینت دو کفه است
 لطفت نجات سالم عاصی است
 لطفت نجات سالم عاصی است
 با با حاجی مغنی — پسرها جی حیدر بود و در میان اقران در حسن
 تلاش و لطف طبع امتیاز کلی داشت - قصه واقعه که بلا نظم کرده است -
 نمونه اش این است —

دل آتش ز جوش گریه دریاست
 هوا از دود او شد آتشین رنگ
 ز گوهر آب را در دل گره باست
 چمن از غنچه لیریز دل تنگ
 همه می پرسی ز خاک پاک طینت
 اگر سنگ است آتش در دل اوست
 تو غافل داغ جانگاہی نداری
 بر آ از پرده همچون برق ناله
 بهارستان داغ و سیل خون شد
 در اشک که ریزد در عزایش
 بجوشش دل سخن پرداز گشتم
 که از باد بودت خشم خونخوار
 تراود آتش خاموش ناله
 ز دست فتنه بیدار در خواب
 فعال مانند دل در خون طپیده
 حاجی حیدر جلدی ملی — در فن سخنوری ممتاز بود و اشعار
 برجسته می گفت -

ملا فایق — از شعرائی نامدار خوش طبع و دستوده اطوار بود -
 ملا بینش — دانشمند بے نظیر فصاحت و بلاغت تخییر در سخن بجا

نوادر روزگار است - از بسکه در درطه تاریخ گوئی محو و مستغرق شده بود و
برای تفریبه و تهنیه عام و خاص را تاریخ می برد - موجب آن بی وقوف و ذلیل
شده بود - اما اشعار برجسته می گفت - در مجلس فتنه ابراهیم خان بهمال
طاقت بیان منظوم کرده است - از خوش طبعان وقت بود -
قوله -

لام قدم با الف قد تو لا شد یعنی که وجودم بوصول تو فنا شد

در آتش شسته خموش از فراق دست چون غنچه های لاله مرا سر در گلوست
خواجہ ضیاء الدین دیوانی - پسر خواجہ ہاشم بود - در اخلاق و اطوار
بر پدر خود تفوق داشت و گاهی میل بشعر و سخن می کرد -
فرج -

مردم بخون زیکه در پیش اند خود را بهتر از غیر خود اندیشند
حاجی محمد اسلم متخلص به سالم - پسر ابدال بٹ از اعیان بنود بود و به
توفیق ازلی در پیش ملا محسن فانی تلمذ نمود و بمعه دو برادر خود خلعت اسلام
در بر کرده کمالات انسانی حاصل نمود - در نظم اشعار در های آبدار می سفت و
برجسته می گفت و در عنقوان جوانی در سبزه رفته و در حلقه ملازمان شاهزاده
اعظم شاه منتظم گشت و بعد جنگ سلطانی و غلبه معظم شاه باز به کشمیر آمده
یارامیدگی وضع و سلامتی طبع دلبسته بهکنان مسخر نمود و فیل جنگ شاهزاده را
بتلاش بسیار موزوں کرده است و در آثار عالمگیری مرقوم و این غزل در نعت
گفته است -

بر اوج برده شمع تو دین قویم را	پیوند کرده لعل خط مستقیم را
چون تاب مر که منظر انوار هر شد	نطق تو تازه کرده کلام قدیم را
در شش جهت تبسم صبح هدایت است	روشن نموده معنی خلق عظیم را
ابر شفاعت که همه بحر رحمت	تفسیر کرده آیہ عفو کریم را
لطف تو بر سر همه افساد کائنات	قیمت نموده سایه فیض عمیم را

می توان یافتن از ناله قمری که مدام
دل جویا بخورد زین غزل آملی آب
شاه مردان جهان آنکه زبان قلم
آتش هست نهان در ته خاکستر او
منقبت سنج بود خاطر مدحت گیر او
زین دو مطلع شده پیوسته شاکستر او

بدو عالم ندیم ذره خاک در او
سر که شد تاج سرش خاک در قنبر او
بعد قنبر ز غلامان علی نتوانست
عالم و هر چه در و هست بگرد سر او
بر فلک ناز کشد بلکه ببالا تر او
کس نیارد در که بود چو او همسر او
در ۱۱۸ رحلت نمود - چون در مرثیه بعض اکابر اهل سنت و جماعت بمحتمل
گوئی شوخی کرده بهمین گفته بود -
بر سرش گل یاد گز آهین
برشش نار جهنم نوز باد
بنا بر آن بعض شعره صنیه در تایخ وفاتش جواب ده شدند و چنین شوخی
کردند -

تایخ -

رافضی تایخ جویانیت و نقیش بود کم
چونکه گز کردند او را گشت تایخش دست
هر چه عوض دارد کله ندارد -

کامران بیگ گویا - برادر میرزا داراب جویا است و در سخنوری
با او برابر - می آرند که شاعر از ایران آمده بود و کامران بیگ بے ادبانه
با او بحث کرد - آن شاعر تاب نیاورده گفت بخت بر آن سامری که مثل تو
گوساله گویا کرده است - بهمین دیگر از شعرا در صحبت این هر دو برادر دارد
شده از تخلص هر دو پرسید یک گفت جویا و دیگر گفت گویا - شاعر گفت
که تخلص طالب، کلیم را هر دو برادر خوب تقسیم کرده اید - بروید زاده سامری
هستید -

لاله ملک شهید - از مردم کشمیر بود - در شعر گوئی و تایخ یابی
سحرکاری می کرد - بنام حضرت محبوب سبحانی یک هزار و یکصد تایخ تصنیف کرده است -
و از هر یک بیت تایخ ولادت و عمر و وفات آنجناب یافته می شود و از

و قتی که شعله از در و بام تو سر کشید
کس آگهی نداد باین دیدۀ پُر آب
بچشمه زیر هر مژده من ذخیره بود
از یک نگاه خانۀ آتش شدی خواب
تا این خبر رسید بگو شمع ز سوز دل
یکدم نگشت دیدۀ من آشنا بخواب
اما ز سر نوشت کس را گزیر نیست
این حرف انتخاب نمودم ز صد کتاب
بهر دم که عیش تلخ نماید سپهر دل
بر بام کار شعله کند نور ما تباب
باد ملال را ره ندی بصحن دل
آتش کند تلافی آتش ابو تراب
محمد زمان نافع — برادر ملا طاهر غنی شاگرد ملا محسن قانی بود و از برادر
خود کب فیوض معانی نمود و تا آخر عمر تدریس دواوین اشتغال داشت و
در فن سخنوری ممتاز بود۔

قوله —

مگیر لذت دنیائے شور و شر زده را
مزاج زهر بود نعمتِ نظر زده را
شدیم از لب فواره این صدائے بلند
که گریه هاست ثمر خنده های بر زده را
قدم شمرده گذارے خیال بیده گرد
بجائے دل مارا نیست سر زده را

غزل —

می خوامی بهر قتل مجامی زبیدت
جان فدای زبیدت سر مرز پامی زبیدت
بیکرت ما تار و پودے جامۀ مسطر کشید
از شمیم گل قبائے تنامی زبیدت
می کشی و بازی می کشی شمیم کستی
این غلط اندازی و بازی بامی زبیدت
بهمچو از پرده زنبوری حجام بلور
چهره سازی های رنگین از خنای زبیدت
بپرستی نافع اکفول هاله سال شب تاسحر
خرمن ماهی در آغوش دو نامی زبیدت
میرزا داراب جویدا — پسر ملا سامری سنخدا و معنی رس بود و در فن
سخنوری شیخ میرزا صائب می کرد و با محمد سعید اشرف و ملا علی رضا تجلی
که همراه ابراهیم خان در کشمیر آمده بودند صحبت داشت۔ صاحب دیوان و نصح
بیان است۔

قوله —

عین دیای وصال است بهر چشم زدن
چون جاب آنگه بوائے تو بود در سراو

که عشاق تو باشند که بر روز سیه خویش نشستی که الهی همه روز تو چنین بادنه بینی
ز جهان هیچ نگوئی رونقت کم شد و عشاق تو بیزار نشستند و گذشتند ز عشق تو و کسی یک
نفس یوزه برایت نفرستاده و نکرده است یک ساغر مقوم که باد دگر بنگ که
سیداد کجا بود بحالت نظر باده کشانرا -

از پریشانی و بے نانی و عریانی و حیرانی و بے عزتی و خواری و خفت که نصیب
تو شد اندر وطن افتاد هولت سفت در سردارا چه بدبختی که صد پایچه خرباد
نصیبش شده رخصت و چینه که از اطلاق پدر یافته بودی یک مکه پر زنگ و دوا
موزه بد رنگ لبه کهنه و لبس تنگ و دو پتیاده چرکین و یک لاشه خر پر زبون
آهیم از تاخت ندانم که بدست که افتاده است و که داد است تصدق پدر خجسته
زنت را و برائت تو هیا شده آن مرکب و از قریه ویرانه خود آمده با دوسه لک
نکبت و بد حالی و افلاس و گدائے بسوئے مهند که آخور به ازیں نیست خزانرا -

که گمان بود که از گردش گیتی تو شوی ساکن کشمیر که در آب و هوا رشک جنان
است و بیابی ز گدائے دو سه ته جامه رنگین و تنعم کنی از سفره ارباب سخا و هیچ
بخط نرسانی که کجا رفت و قروت و قمرچیه بد پایچه خود موزه صد ساله و پتیاده
صد پاره و آن مکه بے قبضه که میراث پدر یافته بودی و بگوزید بریشش که کنون
نیست چنین نخوت و لاف تو و اظهار سخندانی و بیجا شاعری که بتو دارند مسلم به
دیناے که بود نیز همه مردم اینجازه نفسیه تو پاکیزه تر و بهتر از شعر و سخن هائے
تو موزون تر و سنجیده تر از حق نادان - نفیسه حیوان ز خود بے خبر و خیره سر
و ابله و مطلق گر از راست نرنجی ز خسته کمتر و از گداز تر گذنده تو
از جامه ناپاک که خود این هجو ترا کافی و عبرت دگر از انا -
فقط -

در واقعه آتش برائے دمسته نوشته است -

رقعه -

از سوز خاطر تو وجودم به پیچ و تاب آنجا افتاد آتش و اینجامد کباب

۱- برود (نسخه ۱)

در پیشگاه سیف خان ناظم صوبه روبرو اعیان سردیوان گذاریند و خواه عیانت الدین
که در آن ایام رئیس شهر بود محمد رفیع منشی را درباره جواب او اشاره
نمود - فی بزرور بودت خود در یک ساعت جواب بهمان اسلوب موزوں کرده
روز دوم در مجلس سیف خان با دواز بلند خوانده و تسلی شاعر را ملزم ساخته
از شهر اخراج نمودند -

نقل بحر طویل —

تفت الله بر آن تسلی کم اصل و تبه کار و گنهگار که خود را بزبان دو
سه لک آدم موزوں و سخنداں و سخن سنج همه آراسته از فضل و هنر داد
که گر پائے بهیچوش بفشارند بفریاد بیارند بهارزا -

لیک حیف است که ادقات چنین مردم پاکیزه و دانا و نکو رائے و خدائرس
و حق اندیش که جز ذکر خدا فکر ندارند شود صرف بپازند تر از خون گے تیغ
زبان را -

آنچه در حق این طایفه پاک ز نادانی و بدبختی خود گفت همه تهمت و بهتان
و همه کذب و پریشاں که جزایش رسد از اینو متعال دریں سال به تعجیل
نه تاخیر که فرصت نبود خوب باین بے ادب خیره سر احمق و نادان تا
جزایش بود این دو سه حرفیکه بر آید ز زبان من آشفته حیران ز به خشم و غضب
زانکه چه لائق که کند تسلی قلتاق و قرمساق گداخوے و سیروے و بداندیش
عجب ریش به بدگوئے ابنائے زماں عادت و سرکیں خورد و گنده کند کام دهازا -

کے رسد طعن تو بر مردم کشمیر که دارم خبر از حال تو و وضع تو بے خبر
از خویش که در عهد جوانی بمیان بغل مردم بے گانه کلان گشتی و صدبار بگوش تو
ز عشاق رسیده است که از کشمکش کم نتواں بود که دنباله کے در عقب اوت
تا مدامی که پدیدار شد از طلعت نخت اثر ریش که پشیمانی نمود پیش باین
طرز ز بدکاری و بدفعل گرفه ز عقب بود و تو در پیش نخل شو که ز بے عصمتی
خویش سبک باختہ عمر گزارزا -

بعد ازاں ریش تو گردید مگس راں تو و راند ز دنبال تو فوجے مگس چند

اعتبار کلی داشت - آخرها ترک منصب کرده بکشیر آمد و در عزالت و خول
ایام بسر برده در خلعت رحلت نمود - صاحب دیوان است -
عبدالرسول استغنا - از ساکنان ملک کشیر بود و در ملک
تازه گویان انتظام داشت - ادائیل از صحبت اهل دنیا استقامی کرد -
آخرها در نزد میرزا شجاع فرزند سوم شاهجهان رسیده به منصب
و خدمت سرفراز گردید و هنگام بغاوت میرزا شجاع با عالمگیر عهد
دارد و غلی قوپخانه داشت و هنگام بنزیت گرنجیه در شهر اوده رسید
و مدتی در ملازمت امرا بنوبت گذرانید - عاقبت متوسلان باریاب صحبت
عالمگیر گشته - بقیه زندگانی خود در ملازمت او بسر برد - در ۱۰۸۲
رحلت نمود -

قوله -

فلک حیرا کمر احتساب می بندد سزائے باده پرستان خمار خواهد داد
گویند دقتی همه داشت و پیچ کے از امرائے دربار عرض مطلبش
نخواست کرد - عاقبت بختاور خان بغرض اقدس رسانیده کامیاب شد
و در مدح او چند رباعی گفته است - از انجمله -

قوله -

اے خان بلند قدر اکسیر سخن قربان زبان تو خوانین زمن
تا خاطر آشفته دلاں جمع شود یکبار بگو حرف پریشانی من
محمد رفیع منشی - از مردم کشیر است - در نظم و نثر طبعی بلند
داشت - اما بهجت گذران معیشت همت خود بیشتر بفن انشائی گماشت
موجب آن عمر خود در حضور نویسی حکام بسر برد -

قوله -

در سایه خویش جائے آواره دهمید در چارہ کار دل به بیچاره دهمید
هر چند که کفارت ندارد نیکی نیکی بدان کنید و کفارت بهرید
می آرند که تسلی شاعر بود - و سحر مردم کشیر بطرز بحر طویل کرده

تاریخ —

از فوت غنی گشته که دمه غمگین بر کس شده در ماتم او خانه نشین
تاریخ و فاش ار پرسند بگو پنهان شده گنج هنر زیر زمین
خواججه هاشم دیوانی — از اعیان شهر کشمیر بود و بر منصب قانون گوئی
استقلال داشت - انوش فکر و صاحب ذهن عالی بود -

قوله —

که ز بیم خجرت خواهد دلم یکسو گرفت بهمجو ابروی توان تیغ ترا بر رو گرفت
کثرت حصن و صفای سر آرزو گرفت خال جا خالی ندیده گوشه ابرو گرفت

یک ذره را اختیار در دست تو نیست لیکن معقول فطرت پست تو نیست
تدبیر چو کعبین و تقدیر چو نقش در دست تو هست یک در دست تو نیست
قاضی محمد حارف — خلف قاضی ابوالقاسم بن مولانا جمال الدین بیانکرات
صاحب طبع و تیز فکر بود - در پیشگاه شاهجهان مرتبه عالی داشت - سفارت
سلاطین ایران را بحسن تقریر جواب می داد و در سخنانی و خوش بیانی
نامی و گرامی بود -

قوله —

خواهم که ازین نشیب و پستی برهم و ز ننگ خودی و خود پرستی برهم
یک جوعه ز جام نیستی نوش کنم از کشمش خار هستی برهم

نه ازاں دیر تر به بخشد کام که دهد حبلوه کبریائی را
زاں توقف کند که دریائی ذوق در یوزه گدائی را
از جناب شیخ محمد معصوم سرمنندی یک مکتوب بنام اوست در جلد ثالث مکتوبات
مرقوم -

عنایت خان — ولد ظفر خان احسن - آشنا تخلص می کرد و
آشنائی لبه سخنوری و سیاح دریائے مهن پروری بود و در امرای دربار شاهی

دل بردن [نہ] غنی چون قامت گردیم بہر اس خاتم یگنے نیست چوں سنگ مزار
 جلوه حسن تو آرد مرا بر سرفکر تو حنا بستی و من معنی رنگین بستم
 یاراں بردند شعر مارا افسوس کہ نام ما نہ بردند
 رفیق اہل غفلت عاقبت از کار می ماند چو یک پاخت دیگر پائے از قاری ماند
 نگرد و شعر من مشہور تا جاں در بدن دایم کہ پس از مرگ آہونا فہ بیرون می دیو را
 چوں محبت دریاں آمد تکلف گویش شیر مادر در حلاوت بے نیاز از شکر است
 بر تواضع ہائے دشمن تیکہ کردن اہل بیت پائے بوس سیل از پا افکند دیوار را !
 تربیت را چہ اثر چوں نبود استعداد اس سیا صاف چو آئینہ نگردد ز غبار
 می رسد روزی بہر کس در غور بہت غیب کہ بدام عنکبوت آید شکستہ بہر نگس
 گرا ز ناشنائی چرخ سازد زیر پیل غرقم از اں بہتر کہ بنیم رے یاران سر پیل را
 چو دیدم قامت از پافتادم مکن رے کہ از بلافتادم
 در سال ہزار و ہشتاد و دو در کمال ریعان جوانی بعد واقعہ شیخ محسن فانی
 ہشت ماہ ملک جادو دانی انتقال نمود۔

شاه نظر بر ایهام بندی او کرده گفت - شاید مصرع ریخته که گفته باشند همین خواب بود -
این چند شعر از دیوان اوست —

فراغی ز نیتان بویا دارم مباد راه درین بیشه شیرقالین را

کند در سهر قدم فریاد خلیج ال که حسن گلرغاں پاد در رکاب است

باد امن تر شدم بمحشر گفتند در آفتاب نشین

حسن سبز سب خط سبز مرا کرد اسیر دام هم رنگ زین بود و گرفتار شدم

مینواز دماز عیش آن دم که طامع یافت تو باشد از پائے مگس مضرب تا عینکوت

برندایم ز اشعار کس مضمون را طبع نازک سخن کس نتواند برداشت

جاں بلب از ضعف نتواند رسید مایه زور ناتوانی زنده ایم

میان مانزاکت پیمو موران دستان دارد پر پرست شمشیر که بر مور میاں دارد

چون آستین همیشه جبینم ز چین پر است یعنی دلم ز دست تو ای نازنین پر است

می فروشد بیدر پیرین خالی را یوسف از دولت حسن این همه خود را گم کرد

اثر بر عکس نبخش سعی من از طالع وارون ز فریاد سپندم چشم بد از خواب برخیزد

پوختائی که برد سر بحیب موم فرد ز دم چو بر در پستی بلند شد نام

تاریخ بدیع از تصانیف اوست -
 فروغی - از زیرک طبعان کشمیر بلاغت خمیر و فصاحت تاثیر بود - همیشه
 به شاطر از فردوس آشیانی رطب اللسان می بود و دیوان { فروغی از انوار طبع
 وقاد اوست -

از ان غم و لطم نیست کز سبکباری همیشه همچو کمان است خانه بردوشم
 آنکه در رفتن شتاب تیز دارد عمو چون کمان بهره میساز میانش خانه را
 محمد مراد زرین قلم - سوداگر زاده نامدار بود و در مشقت مشق خط نستعلیق
 خون جگر نوشید و اصلاح از میر حسین بن میر علی کسب نمود - در خوشنویسان زنانه
 فرد یگانه بود و تعلیمی می نوشت - برخلاف آقا رشید ایرانی که بی بطرز بادامی می
 نوشت - چون آوازه کمالات او بسج شاه جهان رسید در جمع مصاحبان و
 کاتبه نویس درگاه داخل گردید - چنانچه تمامی کتابه عمارت و باغات شاهی بقلم
 اوست و شاه جهان خطاب او زرین قلم کرده بود -
 ملا محسن شیرین قلم - برادر خورد محمد مراد زرین قلم - در حسن خط با برادر
 خود برابر بود و آنچه در تسطیر کتابه عمارت بعد فوت محمد مراد باقیمانده بود، بی کمال
 نزاکت و دلربایی درست نمود و بر رویه برادر می نوشت و از علم معنوی هم اثری
 داشت - در خدمت شیخ تیرمالو استفاده کرده بود و هشیرین قلم خطاب شاهی
 داشت -

ملا محمد طاهر غنی - از قبیل اشائی هاست - شاگرد ملا محسن قانی بود
 ارباب سخن اتفاق کرده اند که در خط کشمیر بلکه در تمامی هندوستان مثل او خوش خیال
 و نازک مثال هیچ کس بر نگذاشت - دیوان اشعارش که میرزا محمد علی انتخاب کرده است
 شاید کمالات اوست و شعرش اکثر بطرز ابهام است و غنی [تاریخ] ابتدای شعر
 گفتن و تخلص یافتن اوست - روزی مطلع تازه گفته پیش شاه ماهری خواند -
 بهیت -

بچه چارغ است اگر بزم خیال غم نیست مصرع ریخته شمع است که در عالم نیست

۱- سهو کاتب؟ ۲- اصفاف خط ۳- تخلص به ماهر ۴- سهو کاتب؟ ۵- سهو

در مشاعر علم مقابله با فصیح و ذہنی می افراشت و این ابیات از طبرزد
اوست —

فکر سز زلف تو مرا بے سرو پا کرد اندیشه پالوس تو ام پشت دو تا کرد
گفتم که بوصل تو برسم گر بودم عمر نه وصل میسر شد و نه عمر وفا کرد
دردا که ترا هر نیا موخت معلوم در مکتب خوبی همه تعلیم جفا کرد
تا روبرو بادیه عشق نهیادیم صد گونه غم از هر طرفی روئے بسا کرد
فہمی نتوان رست ز اندیشه خوابان زینگونه کہ در دل غم این طایفه جا کرد
فطرتی — شاگرد ملاذہنی بود۔ فطرت عالی داشت۔ باندیکی و فصیحی حریف

بود۔ وقتی کہ میرزا فطرت در کشمیر رسید و اشعار فطرتی بشنید گفت ہر گاہ مرا
بیشتر معلوم می شد تخلص خود فطرت نمی کردم۔ من اشعار —

از باغ و گل ہوائ دماغ فرو داشت پائے ہوس بکج فرا غم فرو داشت
پر تو فکد عشق فروغ حسرت ماند سر برزد آفتاب و چراغ فرو داشت
روشنی — سوائے روشنی ہدائی است۔ روشنگر الفاظ شبتان معانی

بود۔ این بیت از اوست —

در بزم از آن بیہلوی خود جادید مرا تا راست سوئے او نتوانم نگاہ کرد
گلشنی — از عنادل نغمہ سنج گلشن شیراز بود و از بہر استہام رواج
معانی بگلزار بندوستان توجہ فرمود و در کشمیر آسود۔

مشتی — از سادات خندہ بون شاگرد ملاذہنی بود۔ در شعر و سخن
ذہنی عالی داشت۔

ہری مشہدی — از شہر شہد آمدہ۔ دریں دیار سکونت نمود و مشاعر
شاہان معانی و روشن گرامت سخندان بود۔

بدلیعی — از اعیان خط کشمیر بود و در عہد شاہجہان گلشن سخندان
و نکته سنجی را شادابی بخشید۔ این بیت از اوست —

کم دہ شراب وصل کہ پر شد ایام ما روغن چنان مریز کہ میرد چراغ ما

۲۔ نسیمی

۱۔ نزد نوادل بطرف راست

باد بلا دزید و چراغ غم فروشت
برگشت و در حرم دماغم فروشت
غم در قیله بود و چراغ غم فروشت
خار و گل که خواست ز باغ غم فروشت

از آه سرد آتش ترا غم فروشت
گردی ز چار سوسه زمین جنت بر هوا
افزوده گشت بر مژه تخت جگر مرا
پامال دست بُرد خندان غم ندیده

حاصل چو شد تحمل بیداد داد باشد
در سر نوشت خوانی باید سواد باشد
بر دزد خانه کس را که اعتماد باشد
اینجا چراغ روشن از روی باد باشد
آه برائے غارت ترک اوستاد باشد
با در مکن که بدخونی که نهاد باشد

در کشور تو گل غمناک و شاد باشد
اسرار غیب دانی حاصل کن اگر توانی
تا دل دهم هوس را غارت کند نفس را
در سینه دل همه تن افروزد از دم من
از چشم فتنه بارت صد جور یک اشارت
از نفس و خصلت او دل کن ندیم کیو

ملا فیضی — از شعرای کثیر است و در عهد شاه جهان چمن پیرایه
بلغ سخندانی بود و ندیمی ملا ندیم اختیار می نمود - دیوان طبعش مشهور و ابیات
از تناسخ افکارش مسطور —

شعله طور چراغ دل خس نتوان کرد
شکستان همه در کام مگس نتوان کرد
دست فرسود نگاه همه کس نتوان کرد
برادر دل خود سیر قفس نتوان کرد
پیش نتوان شد و رد باز پس نتوان کرد

حسن پیرایه دوکان هوس نتوان کرد
طوطیاں گرب در یوزه بحسرت بستند
چون جای پرده نشین شو که گل خوبی را
بال و پر سوز که تا ثروت پروازی هست
چه طلسمی است فصیحی که زمیاد وفا

بے نور شود شمع طرب بے لگن ما
شرمنده بیرون زفته نسیم از چین ما
پاشیده مگر گرد غمی در کفن ما
خوش بر سر لطف آمده پیمان شکن ما

آشفته تر از بابت بے انجمن ما
بر نامیه غنچه ناقش طرب نیست
نشگفته بمانیم بگلزار شهادت
از سوختن ما نشود هیچ تلی

ملا نهی — معصوم فصیح و ندیمی بود - فہمی و فراستی عالی داشت و

گفته بود —

پادشاه دگدار و دست آگاهی گزین چون با گاهی رسیدی هر چه میخواستی گزین
[و این بیت به آب طلا بر کتاب نوشته بود، چون میر الهی رسید بدیده زیر
همین بیت نوشته گذاشت —

من نمی گویم گدای یا شهناز گزین خویش را گزین و دیگر چه میخواستی گزین
و این حرف موجب غیبت ملا شاه گردید - بعد چندگاه میر الهی دینای عذار
را پدرود نمود و در مقبره شیخ بهاء الدین گنج بخش طرف مغرب آسود و سنگ بالای
قبرش ستاده است و بر این تاریخ نوشته —

میر الهی ملک ملک نظم بود در اقلیم سخن بے قری
سال وفاتش طلیدم ز عقل گفت بگو بود سخن آفرین
و از منظومات اوست —

یا الهی ز الهی تو چه پرسی در محشر آنچه او کرد تو دیدی و چه گفتن دارد

چشم از سر گروشته بیا بر عهد تازه بست خط مشکینت کتاب حسن را شیرازه بست
نش از تندی او دارم که چاک سینه ام چون خمار آلوده نتواند لب از خیاره بست

شب هجران ز لب لب زیر کف گشته ام ریزد چو گرد از دامن مرغان نگاه حیرت آلودم

چنان از آن متاع زندگی را میبیم از کف که گویا کاروان عمر می آید ز پس ما را
کتاب تذکرة الشعراء بخوش اصولی تصنیف کرده است -

ملا محمد صالح — متخلص به ندیم دلد خواجہ محمد علی پٹوانی ساکن محلہ
نومہ از شعرائے برجستہ کشمیر است و اصلاح شعر از ملا ذہبی گرفته -
در اندک فرصتی بدرجہ کمال اعتلا نمود و از اقزان خود در بدیہ گوئی گوے
سبقت ربود - خوب گوے و بیارگو بود - این ابیات از واردات طبع اوست —

دوست به پیچ فروخت با همه یارے یار فروشی درین زمانه همیں است

میاں غمگساران سوزم از غم چو آں کشتی که در دریا لبو زد
مفلسا ز کس نمی خواهد زمینا کن قیاس تا تهی شد دیگرش کس دست در گردن نکود

وضع همسان که بسازی بعالی بایتمه که از سر عالم توان گذشت
بدنامی حیات دو روزی نبود پیش گوید ترا کلیم که آنهم چنان گذشت
یکروز صرف بستن دل شد باین و آن روز دیگر بکندن دل از جهان گذشت

و تایخ فو تش ملاطاف غنی مودون کرده است —

حیف که دیوار این گلشن پرید طالب آں بیل باغ نعیم
رفت و آخر خامه را از دست داد بے عصا طے کرد این ره را کلیم
اشک حسرت چوں نمی ریزد قلم شد سخن از مردن طالب نعیم
سردم از شوقش دل اهل سخن چوں زبان خامه میگردد دو نیم
عمر باد یاد او زیر زمین خاک بر سر کرد قدسی و سلیم
عاقبت از اشتیاق یک دیگر گشته اند این هر سه در یکی مقیم
گفت تایخ وفات او غنی طور معنی بود روشن از کلیم

میر الهی — از سادات ایران در نکته سنجی و سخندانی تمغز دوراں بود
در پیشگاه جهانگیر شاه مصاحب خاص و ندیم با اخقاص بود و همیشه از افغان
او فیض یابی می شد و در عهد شاه جهان وقتیکه ظفر خان احسن را خلعت
صوبداری کشمیر بخشیدند شاه جهان سردیوان فرمود که ظفر خان را ضامن بگیرند
که مردم کشمیر را از خود راضی بگذارد - میر الهی در اینجا بود و بغرض رسانید -
خدا ضامن رسول و چار یارش

پادشاه نهایت محظوظ شد و ظفر خان التماس نمود که میر الهی رفیق من باشد
و منظور شد پس میر الهی با ظفر خان به کشمیر آمده در اینجا رفت اقامت
انداخت و بسیر لبایتین و گلستان پرداخت - گویند آخوند ملا شاه این بیت

در تلاش سوختن چوں کاغذ آتش زده داغهای سینه ام بام بجنگ افتاده است

بسته کنیم کمر از قبضه کمان او در کشتن من تیغش افتاد بیکو
بیماری چشمش را تو نیز چو بنویسند از پرده چشم آزند خوبان ورق آهو

به عیش آباد هندوستان غم پیری نمی باشد که مونداند از شرم کمر باشد سفید آغا

کمترین از قیصر و فقور که من در مذهب سیر بختی نمود شاه سلیم
مثنوی قضا و قدر و مثنوی تعریف کشمیر بسیار تلاش گفته است.
که زبان زد ارباب کمال و سند ارباب خیال است - آخر عمر بتقریب رفاقت
بعضی امار به کشمیر آمد و درین جا طبع سلیمش سقیم شد - در مزار شعراء بنجان
آمینت و دیوان اشعارش مشهور -

میرزا طالب کلمه — مولدش همان است - معاصر رشید...
بود - چون محمد جان قدسی را - اگر شاه بزر سجد و نه نهایت رنجید و
بغیرت بر خود پیچید و گفت - "شخصه را که زبان بخلق بایستی کشید
عجب که او را بزر کشیدند" فی الحال از اصفهان در شیراز رفته و بهر تمام
از دانش علوم رسمی یافته ره نورد هندوستان گردید - اگر چه مدت در ممالک دکن
و اطراف هندوستان سیر می کرد عاقبت بدرگاه شاه جهان رسید و در ملک
ملازمان منک گردید - آخر عمر او را بهلئے نظم کردن شاهنامه شاه جهان
در کشمیر فرستادند و درینجا رسیده بعد چندگاه از جان در گذشت و در مزار شعراء
مادا گرفت -

فیل جنگ شاهجهانی بسیار خوب گفته است و کتب های بسیار تصنیف کرده
است و مثنوی بے نظیر در تعریف هندوستان و کشمیر بسیار دلپذیر -
قولند -

تا شد مژه بے اشک فتاد از نظر من اکنون چه کنم رشته کوفته گهر بے دشت

۱ - سهو کاتب؟

گوئی که دریں باغ چمن ساز قضا آورده نهال شعله از خرمن طور
و از ملازمان شاهزاده مراد بخش بود - قصیده در مدح شاهزاده گفته است و نمونه
آن این است -

دارای عرش کوکبه سلطان مراد بخش زینت فزائی کرسی داورنگ آسمان
آخر عمر بتحریر میرزا ابوالقاسم دیوان مشهور به قاضی زاده به کشمیر
آمده در محله نایبیار بر یک دوکان دیوانه دار سکونت می کرد و به معنی سنجی
شاغل می بود - چون رحلت نمود در مزار شاعران محله درگین بخاک آسود -
قاضی ابوالقاسم - مشهور بقاضی زاده از اولاد قاضی شریح است -
از آن سبب شهرت بقاضی زاده دارد و در عهد شاه جهان بر عهد دیوانی کشمیر
استقلال داشت - صاحب طبع وقاد و ذهن نقاد بود - در سایر علوم خصوصاً در
نظم و نشر سحرکاری می نمود - با وجود کثرت اشغال اوقات در عیش و عشرت می
گذرانید - چون رحلت نمود، در مزار شعراء آسود و سد قاضی زاده از اعمال اوست -
قوله -

خالی از ذکر تو عضو چه حکایت باشد سرمه بغلط در همه اندام نیت
محمد قلی سلیم - در زبان شاه جهان از ایران به هند آمده در فن
سخنوری و شعر گوئی فرد بے همتا بود و در ملازمت نواب اسلام خان وزیر اعظم
اوقات می گذرانید و شعر بے نوب و فکر بے دست بسته بر منصفه ظهور می
رسانید - از انجمله -

چشم تو ز بیماری خود بر سر ناز است مرگاک تو همچون شب بیمار دراز است

گدازه کویتو خراباتم و غم این است که باده آتش سوزان و کاسه چوبین است

دل چو شد گرم ز جلد معشوق کند ماهی موم باتش چو رسد آب شود

توان از دانه بے سبجه دانست که دلها را به دلها راه باشد

گرچه نبود سرمه ز حقیقت خالی دل قدسی زپه عشق مجاز است هنوز

زود به کردم من بے صبر داغ خویش را اول شب می کشد مفلس چراغ خویش را

بارم نشسته تا مرده در دل نگاه کیست روزم سیاه کرده چشم سیاه کیست
دل دادن و سخن شنیدن گناه من دل بردن و نگاه نکردن گناه کیست

جوانی رفت داغ ماند بر دل یادگار از تو چو آن سرخی که بر ناخن پس از رنگ خساند

اگر دتم دید ز بے جنب زانده خود بی چو شمع آرام بردن یکدسته زانرا از گریه اش
گویند موجب وفات فرزند خود محمد باقر محزون شده باز گشت بوطن
زفت و مده العمر در بند بسر برد - آخر عمر به کشمیر آمده درین جا اقامت گزید
و در مزار شعراء متصل مکن در گنج نجاک آرمید -

طغرائے مشہدی — شاعر خوش فکر و معنی یاب منشی طبیعت بود -
پیشتر در انشا پردازی خیال بندی می کرد و در نظم مثنوی تعریف کشمیر و صعوبت
راه یحیی داد سخنوری داده است -
من اشعاره —

خوش آن ساعت که بزم آرائینی بر لب جو خطایش بخت چشم قدح را گرد آبرو
رقعاتش بطرز خیال بندی در تعریف باغات و اقسام میوه و گل و مل و از هر
جزء و کل بکمال دلپسندی مشهور و منظور ارباب خیال است و از فقرات اوست -
درخت آبی از بے آبی برون می ندیده

و در وصف ناشپاتی گفته است —

کنم تحریر و وصف ناشپاتی نماید صفحہ کاغذ نباتی

قوله —

کشمیر بود فصل خزاں عالم نور بر طالع فیض دیدش بہت ضرور

و بجائزہ فاخرہ مفتخر و مباہی گشت و مثنوی در تعریف و توصیف کشمیر و صعوبت
راہ بسیار خوب گفته است از انجملہ این اشعار۔
مثنوی۔

بود قطع رہ کشمیر مشکل
مگر زین راہ باریک خبر نیست
ز بیم این رہ باریک و خو خوار
گر ہے دست از جاں برداشتن
رہ فقر از رہ کشمیر پیدا است
ازین رہ چون توں آساں گذشتن
مسافر کے تواند زین بلا جت
ہے، پیموں دم شمشیر باریک
ہے پیچیدہ تر از مومے زندگی
ز بس در رفتش تدبیر کردہ
ازین پیمانہ ہلے زندگی آہ!
می آرند کہ رونے غمے گفته در پیش
مکے مکتب داری گذرانید۔ چون بایں

بیت رسید۔

ساقی بصوبی قدے پیشتر از صبح
کودکے درانجا بود، گفت۔ "یا مولانا اگر بجائے قدے نفسے می گفتند
برائے مناجات صبح بہتر بود۔
حاجی نہایت ملاحظہ شد۔

غزل۔

نگہت عشوہ گر و عریہ ساز است ہنوز
تازہ شد دوستی ما بچہ تازہ تو
خاک شد سپیکر محمود ز تاثیر وفا
راہ نزدیک حرم سعی مرا باطل کرد
چشم مخمور تو سرفتنہ ناز است ہنوز
باز کے ناز کہ آغاز نیاز است ہنوز
دل او در شکن زلف ایاز است ہنوز
لیک شام کہ رہ عشق دراز است ہنوز

ذهنی چو آستانه مقیم در خودم لب تشنه اجازت دربان کس نیم

گر با تو کنم آرزوئی دیدن گل آماده نگاه بر پرستیدن گل
اگر کند از جنون من بلبل را چشمک زدن تر کس و خندیدن گل

تا حرف غم تو کرده ام گوشش شد اجد شادیم فراموشش
از شوق تو زیر سرین موسست فواره اضطراب در جوشش
گر عاشق صادق بدست آر جوشنده دل و زبان خاموشش
پردانه صفت لب و تن زن چون بلبل سرزه گوی مخروشش
آں دل که خسریده بعد لطف اکنون بقیاب و ناز مفروشش
نیش که زد دست دوست باشد خوشتر ز هزار چشمه نوشش
ای حور بهشت روی زین پس از دوزخ دل میگر بر پوشش
یعنی که ز آه آتشینم اندیشه کن و بهر میگویشش
از نشاء جام عشق ساقی دل بیدل گشت و جوشش پیشش

حاجی محمد جهان قدسی — ولفش مشهد مقدس رضویت و بجهت انعام
بعض جهات بهند آمده باریاب صحت شاه جهان گشت و ملک الشعراء وقت
شد - تیز زبان و فصیح البیان بود - در قصیده گوئی و غزل پردازی گوئی بلاغت
از اقران خود ربود - ظفرنامه شاه جهانی را بفصاحت و بلاغت تمام ادا کرده
چون نام محمد الله خان فیروز جنگ را در بحر گنجائش ندید بدینگونه بیان ساخت -
فرد -

ننگی که از غایت احتشام نلنجد به بحر از بزرگیش نام
وقتیکه فیل سفید بزر و زیور مرتین ساخته بنظر پادشاه آوردند - می حاضر بود این
دجائی بدیهه موزون کرده گذرانید -

بر فیل سفیدش که میناد گزند شد شیفته هر کسکه نگاه افکند
چون شاه جهان برو برآمد گوئی خورشید شد از سفیده صبح بلند

از بس خیال زلف تو در سینه گرفت / آهیکه سرزند ز دلم مشکبو بود

نشسته عکس جمالت چنان بخانه چشم / که کسب نور کند مهر ز آشیانه چشم
چو دیده باز کنم بر رخ تو از حیرت / کند نگاه فراموش راه خانه چشم
بیا که بے تو همی تا بگردن اندر خون / نشسته مرغ نگاهم در آشیانه چشم
بجای سزه شر میسر مد ز خاک اوجی / بهر کجا که بر افشاند ایم دانه چشم
ملاذحی کشمیری — از شعرائی برجسته روزگار صاحب دسع و تقوی

بود و از علوم دینی هم حظ کامل داشت - در منقبت چهار یار باصفا چهار
قصیده غرا گفته است - چون بنظر بابانصیب الدین غازی گذرانید مورد تحسین
بلغ شد -

قوله —

یار پیغمبر نشاید برگزیدن مجز چهار / حجت آل بشنوا ز فیهی که باشد یادگار
از ملائک و ز کتب جو چار نگزیده است حق / کین علد مستحسن است از معنی در شمار
نهر خلده در کن کعبه اصل طبع و فضل سال / بی چهار است و چهار و چهار است و چهار
در منقبت حضرت عمر رضی الله عنه ابتداء قصیده باین وضع سروده است —
مقبول شرع نماندم مودود مردودان دین / یعنی منم مدحگر فاروق امیر المومنین
آن بر تر از درک غبی داماد داماد نبی / قدرش چه داند اجنبی گوا خد در خول نشین

خورم دل از گلتان کس نیم / روشن نظر ز شمع شبتان کس نیم
ذاتشوم ز فیض و نکتہ دان خویش / طفل طباخه خورد دستان کس نیم
کلکم ز نظم خود همه شب بیت زد رقم / سرگرم انتخاب ز دیوان کس نیم
بهت نمی فروشم و منت نمی خرم / یعنی مراد دل طلب از خوان کس نیم
ماند نکتہ سر بگریبان نشسته ام / دست طمع در از بدامان کس نیم

بکمال متانت و رنگینی گفته است و در هاسفته است —
 گویند ملاصوفی چون از ساقی نامه اوجی این بیت شنید —
 مرا دامن خویش ز بنجر شد مرادست در آستین پیر شد
 و آن منصف که منتصف باصناف انصاف بود باستماع این بیت
 بسیار مسرور شد و گفت —
 "اگر من این بیت پیشتر می شنیدم خواہش نظم ساقی نمیکردم" —
 در ۳۲۰ رحلت نمود و دیوانے پر از معانی رنگین است و این
 اشعار از طبعزاد اوست —
 مثنوی —

لب از ہم بجز ناله ننہادہ ام	بماتم مگر تو اماں زادہ ام
مرا شیشہ بردوش باران سنگ	نہ یار اے رفیق نہ پلے درنگ
مرا دامن خویش ز بنجر شد	مرادست در آستین پیر شد
اگر فی المثل حسن صد نوہار	بر دید ز روئے زمین سبز زار
بجنب ز پہلویش از سال و ماہ	بگوارہ چشم طفل نگاہ
چنان در غمش دیدہ خونبار شد	کہ شب جلے خوابم جگر زار شد
بیاساقی آن را دق تاک را	ضیاء بخش غورشید ادراک را
بدہ تابدانم کہ آن نوش لب	چرا میگر یزد زمین بے سبب
نسیم سحر خاطر انگیز شد	ز سیمے گل آتش تیز شد
بیک نغمہ پردازی ارغنون	دلم از رہ گوش آید بردون
نمی بینم اوجی در آفاق جاے	سفر بایدم کرد زین تنگ جاے

ولہ —

اوجی از بیگانہ بے تقریب می رنجم ما
 اوجی چراغ عمر با فائز سو قہیم

ہر سر کہ بستہ خم فتراک او بود
 دانم یقین کہ روز جزا سرخ رو بود

هر صبح آتش شوم و در خود او فتم چون گل به خانه سوزی غوغا بر آورم

لطف نکرده دهر ز دیوانه پر شده است حرف نگفته شهر ز افسانه پر شده است
یک قطره ز قرا به ساقی فرو چکد چندین هزار ساعه و پیمان پر شده است
در خون خویش دست زد از غصه مظهری کز شاخ سنبل تو کف شانه پر شده است

گلخواران که لب از شرشان نتوان بست هیچ طرفه زیبار و برشان نتوان بست
جام حبشید و دل مظهری آسان مشکن که در باره به یکدیگرشان نتوان بست

از شادی آن جامه که بپوشیدم چون چرخ بگرد خویش می گردیدم
پامال بزرگیم فلک میشد و من در جامه آسمان نمی گفیدم

در عشق بآه و ناله میباید زیست دل کرده بغم حواله میباید زیست
آماده کفن فلکده در گردن جان کم مهلت تر ز لاله میباید زیست
دیوان اشعارش زیاده از شش هزار بیت موزون است - در ۲۶
رحلت نمود و در مزار مله گواه آسود -

میر حسن - از مردم کشمیر بود و از علوم رسمی بهر وافر داشت
و در خدمت میر علی کب خط نستعلیق نموده - در اندک فرصتی
کمال این فن حاصل نموده به نظیر وقت شد و خط او را خزان به بلاد
ایران و توران می بردند و کتابها از دست او می نویسانند و محمد مراد
زیر قلم از شاگردان اوست -

اوچی کشمیری - مہراج بلاغت و سخنوری مدح آصف جہان خان
بود - بعد انتقالش صوبداران اینجا هر گونه او را قدر دانی می کردند و ساقی نامہ

عاقبت به تب محرقه مبتلا گشته از بهاں در گذشت و در
 مزار شاعران متصل بل در گین بالائے بلندی آسود - اہل شیعہ
 قبر او را مطاف و مرجع خود کردند و در مدح میر ابو الفتح
 مدوح ملا عرفی قصیدہ غرا نگفته است - این شعر از دست -
 بیت -

میر ابو الفتح آنکہ لوح دانش بر سر افہام و اذہاں دیگر است
 مظہر کشمیری - در شیوہ سخن گتری و آداب شعر و شاعری
 بین الاقران ممتاز بود و سیر ایران و خراسان و ہندوستان نموده
 با شعرائے وقت ملاقات فرمود و با محترم کاشی صحبت داشت
 بعد مراجعت آنسواد در عہد جہانگیر شاہ بر منصب میربحری این
 دیار کہ معظم ترین مہمات کشمیر بود سرفراز گشت و این اشعار
 از طبع وقاد است -
 قولہ -

فدائے آئینہ گردم کہ دستان مرا درون خانہ بگلگشت گلستان مرا
 منظر بجاں چو بے نصیبان می باش وز گل بنوائے عندلیبان می باش
 بادیدنی از خوبی عالم می ساز ہماں نظارہ چو غریبان می باش

اقبال حسن کار ترا پیش می برد در نہ صلاح کارندانتہ کہ چہیت

سیرے چنانکہ ابر نیارد برو گذشت غمے چنان کہ بادیار و بدو رسید

گو خلو تے کہ عزت عنقا بر آورم تا بام آسمان در دنیا بر آورم
 چوں کودکی کہ غمے و شیر واکند من دیدہ را ز ذوق تماشا بر آورم
 چوں نارسیدہ میوہ کہ بادش بر افکند از دل لعنف بیخ تمنا بر آورم
 خون شد دل و خوشم کہ بہر جزو در رسد تا کار عشقت از ہمہ اجزا بر آورم

لبو زش عرق منت آتش نبود
تحمّل که کرم را کنیم داغ کجاست
جهاں زگم شد من اگر همه خبر است
سرفه که بگیرم از دسراغ کجاست
سیاهی شب مارا ببرد پر تو هر
رنج که در ره مانی نهد چراغ کجاست

دیر چمن همه بیگانه هم اندولی
ز بلبل سخن آشنا بگوش آمد

من خنده نیم بطبع عاشق ناساز
یا گریه که بر روی دوم چون غماز
یا ناله که سر بگوش بیگانه نهم
من درد دلم خلوتی محرم راز

آه سینه ز و سواس تو ام نارستان
رگهای وجودم ز تو ز نارستان
عیسی که از چشم تو بیمارستان
ناز تو بکائنات در کارستان

رباعی —

دوشینه بچشم دل نهال از مردم دیدم نه بهشت بلکه کشمیر دوم
خاکه ز عبیر و مشک آگنده خمیر آبی ز صفا وجود خود یافته گم
در محله آردش بیرون مقبره سید جمال الدین مدفون است —
میرزا علی خان — ولد مجرم بیگ تاشلیقی — شاعر بے نظیر و صاف
تقریر بود — در ۹۹۰ هـ در واقعه شبنوی یعقوب خان که بر
فوج بھگوانداس کرده بود بقتل رسید —
قوله —

شام جز از چهره فگندی نقاب تاب نیاورد و نشست آفتاب
شاه ابوالفتح — از علمائے ایران صاحب طبع و خوش بیان
بود — از ولایت به دکن آمده در مصاحبت اکبر شاه تقرب حاصل
نمود و در ۹۹۵ هـ با اردو پادشاه آمده درین جا توقف نمود —

۲- پسر یوسف شاه چک

۱- متصل فتح کدل

شاه گستاخی و محرمی بسیار داشت و هنگام یافتن خلعت عید
درخواست اسپ از شاه نمود - ۵

خلعت شاهی مرا ای سپه بازین رسد
حین شاه در جواب نوشت -

این چنین کم فہم را نے آں رسد نے این رسد
بابا طالب اصفہانی - در زمان حکومت چکان بکشمیر آمدہ با حکام
این جا تقرب حاصل نمود و در نزاع امرائے کشمیر اصلاح کلی فرمود
و تا عہد اکبر شاہ چمن پیرائے بارغ سخن بچی بود و در محلہ بابا پورہ
در مزار بابا خلیل آسود و لطف طبعش از حسن معنی ظاہر -
قولہ -

از سر کوئے تو دل یادیدہ تری رود
خون ز جیب دیدہ تا دامن عسری رود
شعلہ در پروانہ افتد بلبل آید در خوش
گر گویم بے تو مارا آنچه بر سر می رود
غزل -

در حلقہ ماز مزمنہ سوز نباشد
بے روی تو از دیدہ بیرون کم نظر را
ما غمزدہ گان را دل مسرور نباشد
ویرانہ دارا ما چون سر تعمیر ندارد
ملا مہر - از شعرائے عہد علی شاہ چک بود - در فضائل
علم سخروی بہرہ وافر داشت و این بیت در مدح حضرت علی نقوی
کرم اللہ تعالیٰ وجہہ گفتہ است -

بیت -
مرتضی پادشہ کشور عالی نسبی است آفتابے است کہ برج شرفش روشن نیست
محمد امین مستغنی - از مردم کشمیر بود - ذہن سلیم و طبع
مستقیم داشت و مصاحبت یوسف شاہ بود - این ابیات
از دست -

نطق و بیان بود - شاید سیادت هم داشت - در عهد حسین شاه
به کشمیر آمده شمع سنخوری افروخت - اشعار برجسته می گفت -
چنانچه در تعریف کشمیر رساله نظم کرده است و در نستعلیق نویسی
فرد بهیشتا بود - البته در فغانی می کرد - در محله بوطه کدل متصل باغ
علی مردان خان سکونت پذیرفت، و در آنجا مسجد بنا نمود که تا حال
موجود بود، و در آنجا مدفونست - این ابیات از طبرعزاد اوست —
گل بدستم چه نهی در کف من خار خوش است
این گل تازه بر آن گوشه دستار خوش است

سبزه ده و تخم تخم دل لوند مرا قدح چه آب زند آتش بلند مرا
و این میر علی سوائے میر علی قدیم است که در عهد میرزا آغ بیک
خان واضع الاصل خط نستعلیق بوده است در شهر توران -
مللانی اول - ملاح و مصاحب حسین شاه بیک مرے فقر
و گننام بود - صرف و نحو خوب می دانست - باوصف آنکه قدش
خم گشته و دریم شکسته پیوسته چون لاله با جام ملام بزم آرائے
اهل کرام و شوق افزائے ارباب نام می بود - این چند بیت از او
یادگار است —
مثنوی —

عروسی است می شادی آیین او که نتوان رواں داد کاپین او
بخاموش چهره زبانه دهد بفرقت زویر جوانے دهد
چو پیداست چون عود تن را گهر می آتش که پیدا کند شان مهر

قوله —

هرگز دلم بغیر تو مائل نمی شود هر دیده نقش روی تو زائل نمی شود
از دوریت چه پاک که از بعد ظاهری اصلا میان ما و تو حایل نمی شود
دستم بریده باد چه کار آیدم بگور در گردن بتان چو حائل نمی شود
مللانی ثانی — نیز از شعرائے حسین شاه بیک بود و در صحبت

بدانکه در خط کشمیر حجت نظر حوسها الله تعالی عن الآفات والتمیز از
مبادی آبادی تا ۸۵۰ هجری همگی جنود اهل هندو دین ملک بود و باش می
داشتند و در نوشتن و خواندن از قدیم علم سنسکرت استعمال می
نمودند و شعرا و فصحاء آن زمانه بهمین زبان شعر و سخن می گفتند
و در هک معانی بمشقب فصاحت و بلاغت می سفند - چنانچه اشعار و
کتابهای زبان سنسکرت بر جاده روزگار بسیار یادگار است که در
سخن دانی و خوش بیانی لاثانی است - بعد ترویج مذهب اسلام و حکومت
سلاطین اسلامیة علم فارسی و عربی درین ملک مروج گشته، فصحا و بلغا
پیدا شدند - خصوصاً در عهد سلطان زین العابدین بیای از مردم
شعرا مثل سید محمد متخلص به منطقی و ملا احمد کشمیری و ملاندیوی
و ملا فصیحی و ملا ملیحی و ملا جمیل و ملا احمد روی و
ملا محمد روی و ملا نورالدین و ملا علی شیرازی و ملاندیوی و
مولیاناحین غزنوی و غیره بیای از سخنوران نامدار درین دیار
ظاهر شدند و بمصاحبت و معاونت پادشاه سرفراز گشتند - بعد
سلطان زین العابدین قریب یک صد سال بسبب فاد و غناد امر
درین محال هرج و مرج بوقوع آمده، هیچ کس پرداخت این علم نه نمود -
پس در عهد چکان حسین شاه چک که در سخن گتری طبعی عالی
داشت و پرورش و قدردانی سخنوران بسیار می کرد، حرفه شعر و سخن
اندک رواج یافت، و در حکومت شاهان مغلیه بازار شعر و سخن بسیار
گرم بود - چنانچه بعضی ارباب سخن از اطراف دور آمده درین دیار
توطن فرمودند، و بعضی کسان ازین دیار فیض آثار هم سر کشیده داد
سخن وری دادند - اکنون بخمال یادگاری آن افراد بالکمال ذکر بعضی مشاهیر
شعرا که درین دیار چراغ سخن را فروخته داده اند ابتدائاً عهد چکان
درین رساله اندراج کرده شود -

میر علی - از مردم ایران علامه زبان و قاضی دوران صاحب

تاریخ حسن

حصه چهارم

در تذکره شعراء

اے قلم باز در فثانی کن
 نقش دانش سواد یافت ز تو
 اولین نقطه وجود توئی
 از تو بگفت بارغ حکم ازل
 سر بر افراز تاسرت کردم
 ختم کردی چو حصه فقرا
 حصه چهارم بصدر تعجیل
 شاعر پاک دل زبان خداست
 و ر بود بدینش شود وارون
 در فیض ازل همی سخن است
 گریه و سینه سخن بهماں
 نفس رامیل بای شهوانی است
 ده چه خوش بود علم شعرو سخن
 چوں نماند سخنواران معدوم
 زارغ بر طینه زد تو در بارغ
 لغز گویی و خوش بیانی کن
 آفرینش مراد یافت ز تو
 آخرین محور عمود توئی
 از تو پذیرفت رنگ نقش عمل
 طرح انداز قیصه سر کردم
 تازه کن باز قیصه شعرا
 کن بتذکار شاعران تکمیل
 که سخن آفرین بنور و مہداست
 لقب اوست در بهماں غا و ن
 فیض بخش کمل همی سخن است
 راز بای نهان ننگشت عیاں
 فرحت روح در خدانی است
 رفت چوں آه یک قلم ز دهن
 شور بوم است بر طرف در بوم
 بیل از بارغ رفت با صد داغ

ج

۴۸	۹۱- ملا عطا اللہ ہما	۵۴	۱۰۶- مصطفیٰ خان بخت ورا
۴۸	۹۲- ملا عبد الغنی	۵۴	۱۰۷- بابا محمد کاظم
۴۹	۹۳- عبد الوہاب ہمت	۵۵	۱۰۸- میرزا احمدی مجرم
۴۹	۹۴- محتشم خان فدا	۵۶	۱۰۹- ملا حمید اللہ
۵۰	۹۵- بابا کریم اللہ	۵۶	۱۱۰- یکیری
۵۰	۹۶- حبیب اللہ ڈلو	۵۶	۱۱۱- یاسین خان
۵۱	۹۷- محمد رضا	۵۶	۱۱۲- خواجہ حسن زبگیر
۵۱	۹۸- عصام الدین خان بندہ	۵۶	۱۱۳- خواجہ حسن کول شیری
۵۱	۹۹- محمد اکبر سافیت	۵۷	۱۱۴- محمد شاہ فصیح
۵۱	۱۰۰- محمد فاروق	۵۷	۱۱۵- اسد اللہ راجہ خوی
۵۲	۱۰۱- فاخر	۵۸	۱۱۶- خواجہ محمد شاہ نردری
۵۲	۱۰۲- محمود والا	۵۸	۱۱۷- خواجہ سعد الدین درالو
۵۲	۱۰۳- محوی	۵۸	۱۱۸- حاجی مختار شاہ اشانی
۵۳	۱۰۴- ملا حبیب اللہ دار	۶۰	۱۱۹- خانمہ
۵۳	۱۰۵- ملا عبید اللہ	۶۳	[اشاریہ]

۳۷	۶۶- محمد عاقل	۲۸	۴۱- خواجہ ضیا الدین دیوانی
۳۷	۶۷- حکیم رحمت اللہ	۲۸	۴۲- حاجی محمد اسلم سالم
۳۷	۶۸- میر حسن اللہ عرف فصاحان	۲۹	۴۳- بابا حاجی مہدی
۳۸	۶۹- محمد فاروق	۲۹	۴۴- حاجی حیدر
۳۹	۷۰- محمد حیات ہادی	۲۹	۴۵- ملا فائق
۳۹	۷۱- میرزا بیگ	۲۹	۴۶- ملا بینش
۳۹	۷۲- ملا یوسف	۳۰	۴۷- ملا ثابت
۳۹	۷۳- ملا محمد رفیع	۳۰	۴۸- قلندر بیگ
۳۹	۷۴- محمد علی خان ہتین	۳۰	۴۹- آذری
۴۰	۷۵- عبدالوہاب شایق	۳۰	۵۰- میر نور الدین شارق
۴۱	۷۶- محمد جان بیگ سامی	۳۱	۵۱- خواجہ نور اللہ دیوانی
۴۲	۷۷- رحمت اللہ باندہ نوید	۳۱	۵۲- میر کمال الدین
۴۲	۷۸- ملا راجح	۳۲	۵۳- خواجہ علی اکبر
۴۲	۷۹- ملا حسن	۳۲	۵۴- محمد ضائع مشتاق
۴۲	۸۰- ملا عشقی	۳۲	۵۵- عبدالحکیم ساطع
۴۲	۸۱- محمد یحییٰ حیا	۳۵	۵۶- میرزا عبد الغنی بیگ قبول
۴۳	۸۲- محمد کاظم	۳۵	۵۷- محمد امین داخا
۴۳	۸۳- اسد اللہ شگون	۳۵	۵۸- میر محمد معروف
۴۳	۸۴- میر غایت اللہ کنٹ	۳۶	۵۹- ملا عبد الغفور حامی
۴۴	۸۵- میرزا قلندر	۳۶	۶۰- شاہ رضا چشم
۴۴	۸۶- محمد رضا کنٹ	۳۶	۶۱- ملا اشرف میکا
۴۴	۸۷- خواجہ بہاؤ الدین	۳۶	۶۲- لطف اللہ بیگ صہبا
۴۴	۸۸- رحمت اللہ تمکین	۳۶	۶۳- ملا میرک فانی
۴۴	۸۹- ملا محمد توفیق	۳۶	۶۴- شرف الدین خان فرحت
۴۷	۹۰- خواجہ عبد الغفور	۳۷	۶۵- خواجہ امان اللہ

فهرست

[ابتدایه]

۱۴	۲۱- ملا فیهی	۲	۱- میر علی
۱۸	۲۲- فطرتی	۳	۲- ملا حامی اول
۱۸	۲۳- مروشی	۳	۳- ملا حامی ثانی
۱۸	۲۴- گلشنی	۴	۴- بابا طالب صفهانی
۱۸	۲۵- مشتای	۴	۵- ملا مهری
۱۸	۲۶- مهری	۴	۶- محمد امین مستغنی
۱۸	۲۷- بدلیعی	۵	۷- میرزا علی خان
۱۹	۲۸- فروغی	۵	۸- شاه ابوالفتح
۱۹	۲۹- محمد مراد زرین قلم	۶	۹- مظهرای کشمیری
۱۹	۳۰- ملا محسن شیرین قلم	۷	۱۰- میر حسن
۱۹	۳۱- ملا محمد طایر غنی	۷	۱۱- ادوجی کشمیری
۲۲	۳۲- خواجہ ہاشم دیوانی	۹	۱۲- ملا ذہنی کشمیری
۲۲	۳۳- قاضی محمد ہمارف	۱۰	۱۳- حاجی محمد جان قدسی
۲۲	۳۴- عنایت خان آشنا	۱۲	۱۴- طغرائے مشہدی
۲۳	۳۵- عبدالرسول استغنا	۱۳	۱۵- قاضی ابوالقاسم
۲۳	۳۶- محمد رفیع منشی	۱۳	۱۶- محمد قلی سلیم
۲۶	۳۷- محمد زمان دافع	۱۴	۱۷- میرزا طالب کلیم
۲۶	۳۸- مرزا داراب جویدا	۱۵	۱۸- میر الہی
۲۷	۳۹- کامران بیگ گوجا	۱۶	۱۹- ملا محمد صالح
۲۷	۴۰- لالہ ملک شہید	۱۷	۲۰- ملا فصیحی

تاریخ حسن

حصه چهارم

ناشر:

محکمہ تحقیق و اشاعت
حکومت جموں و کشمیر
سرینگر

طبع اول

در سال ۱۹۶۰ء

بیم

۱۵۰ نئے پیسے

مطبع

گورنمنٹ پریس، سرینگر

تاریخ حسن: حصه چهارم
در ذکر شعرائی فارسی

مؤلفه
پیر غلام حسن کھویهانی

پیش کردہ
پی، این، پشپ

تاریخ حسن

حصه چهارم

در ذکر
شعرائی فارسی
(در کشمیر)

محکمہ تحقیق و اشاعت
حکومت جموں و کشمیر
سری نگر